

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PRÁVNICKÁ
KATEDRA PRÁVNÍCH DĚJIN

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**OBČANSKÁ PRÁVA A SVOBODY
V ČESKOSLOVENSKÉM ÚSTAVNÍM VÝVOJI
V LETECH 1948 - 1960**

Jakub Vodrážka

Plzeň 2013

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PRÁVNICKÁ
KATEDRA MEZINÁRODNÍHO PRÁVA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**OBČANSKÁ PRÁVA A SVOBODY
V ČESKOSLOVENSKÉM ÚSTAVNÍM VÝVOJI
V LETECH 1948 – 1960**

Zpracoval: Jakub Vodrážka

Studijní program: magisterský

Obor: právo a právní věda

Vedoucí diplomové práce: Prof. JUDr. PhDr. Karolína Adamová, DSc.

Pracoviště: Katedra právních dějin

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jakub VODRÁŽKA**
Osobní číslo: **R08M0362P**
Studijní program: **M6805 Právo a právní věda**
Studijní obor: **Právo**
Název tématu: **Občanská práva a svobody v československém ústavním vývoji
v letech 1948 - 1960**
Zadávající katedra: **Katedra právních dějin**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Úvod
 2. Základní pojmy práce
 3. Shrnutí vývoje do roku 1948
 4. Události roku 1948 a jejich důsledky
 5. Ústavní vývoj v letech 1948 -1960
 6. Občanská práva a svobody v kontextu ústavního vývoje
 7. Občanská práva a svobody uznávaná tehdejším ústavním pořádkem ve srovnání s demokratickým zřízením
 8. Závěr
-

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy: min. 50 stran

Forma zpracování diplomové práce: tištěná

Seznam odborné literatury:

Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V.: KOMUNISTICKÉ PRÁVO
V ČESKOSLOVENSKU-Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický
ústav. Brno 2009 Gronský, J.: Komentované dokumenty k dějinám
Československa 1945 ? 1960. Karolinum. Praha 2006 Malý, K., Soukup, L.:
Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Karolinum. Praha 2004 Malý,
K. a kolektiv: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Linde.
Praha 2003 Doležal, M.: Dějiny státu a práva ČSSR 1945-1960. SPN. Praha
1962

Vedoucí diplomové práce:

Prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, DSc.
Katedra právních dějin

Datum zadání diplomové práce: 8. prosince 2011

Termín odevzdání diplomové práce: 31. března 2013

Doc. JUDr. Jan Pauly, CSc.
děkan

V Plzni dne 18. září 2012

K. Adamová
Prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, DSc.
vedoucí katedry

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma „Občanská práva a svobody v československém ústavním vývoji v letech 1948 - 1960“ zpracoval samostatně, a že jsem uvedl všechny prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Plzeň, březen 2013

.....

Jakub Vodrážka

Poděkování:

Chtěl bych touto cestou poděkovat vedoucí diplomové práce Prof. JUDr. Karolíně Adamové DSc. za odborné vedení a za spolupráci při zpracování tématu.

Obsah

1. Úvod	8
2. Základní pojmy práce	9
2.1. Obecné pojetí občanských práv a svobod.....	9
2.2. Definice pojmu ústava a její vývoj.....	11
3. Shrnutí vývoje do roku 1948	13
3.1. Předválečné období.....	13
3.2. II. světová válka a její důsledky.....	15
3.3. Politický vývoj v poválečném Československu.....	17
4. Události roku 1948 a jejich důsledky	19
4.1. Únorové události.....	19
4.2. Nové politické zřízení.....	21
4.3. Dopad změn na společnost.....	25
4.4. Změny v oblasti práva.....	28
5. Ústavní vývoj v letech 1948 – 1960	34
5.1. Příprava nové ústavy.....	34
5.2. Ústava Československé republiky zvaná „9. května“.....	35
5.3. Změny a doplňky ústavy v průběhu 50. let.....	39
5.4. Ústava 9. května v porovnání s faktickým stavem.....	41
5.5. Změny právního řádu v období platnosti Ústavy 9. května.....	44
6. Občanská práva a svobody v kontextu ústavního vývoje	48
6.1. Svoboda osobní.....	48
6.2. Svoboda pobytu.....	51
6.3. Svoboda majetková.....	54
6.4. Ochrana rodiny a mládeže a právo na vzdělání.....	56
6.5. Svoboda svědomí a vyznání.....	59
6.6. Svoboda projevu a ochrana kulturních statků.....	60
6.7. Svoboda shromažďovací a spolčovací.....	63
6.8. Práva sociální.....	64
6.9. Základní povinnosti občana k státu a ke společnosti.....	66
6.10. Obecná ustanovení.....	68

7. Občanská práva a svobody uznávaná tehdejším ústavním pořádkem ve srovnání s demokratickým zřízením.....	70
7.1. Snaha o lidskou tvář totality.....	70
7.2. Ochrana práv a svobod v demokraciích.....	71
8. Závěr.....	76
Resumé.....	78
Literatura a prameny.....	82

1. Úvod

Téma, jež jsem si zvolil pro svou diplomovou práci, může být díky svému značnému rozsahu uchopeno více různými způsoby. Tato oblast práva v předmětném období našich dějin, je díky nedávné minulosti a rovněž značné závažnosti, velmi dobře prozkoumána a vědecky zpracována v mnoha vědeckých i populárně naučných publikacích. K tomu rovněž přispívá i značný přesah tehdejších událostí do dalších let vývoje naší země, z jejichž některými projevy se setkáváme dodnes. Tyto okolnosti usnadňují práci s tímto tématem, přináší však zároveň autorovi problém, přispět alespoň něčím přínosným v prostoru, jenž je dán rozsahem této práce. Osobní důvody mne však přiměly si toto téma i přes uvedenou nevýhodu vybrat.

Pojal jsem ve své práci zvolené téma jako analýzu příčin změn ve společnosti, které následně měly dopad na vývoj občanských práv a svobod v tehdejším Československu. Rozdělil jsem tedy práci do dvou pomyslných na sebe navazujících okruhů. První, sestávající ze čtyř kapitol, je věnován historickému exkursu k příčinám vzniku, rozvoje a nástupu totalitní moci u nás, a to včetně jejího obecného dopadu na společnost. Druhý okruh se ve zbývajících třech kapitolách, zabývá ústavním vývojem zkoumaného období a z něho vycházejícím výčtem občanských práv a svobod. V jeho závěrečné části je provedeno srovnání skutečného stavu ochrany garantovaných práv v poměru s demokratickým světem.

Závěrem práce by pak měla být definice právní jistoty vyplývající z ústavy, přesněji řečeno z výčtu občanských práv a svobod, jež by měly být pod její ochranou. Z tohoto hodnocení bude patrné, že míra ústavní ochrany výše uvedených práv a svobod, byla v předmětném období velmi zásadně a negativně ovlivňována předpisy nižší právní síly.

2. Základní pojmy práce

Tuto kapitulu jsem zařadil do své práce vzdor tomu, že může svým obsahem působit jako cosi, co objasňuje jasné a mohlo by se zdát, že původní téma práce poněkud mělní. Přesto jsem přesvědčen, a to právě vzhledem k tématu práce, že je nutné v následujících podkapitolách nastínit alespoň v základních rysech pojmy této práce v jejich obecné rovině a uvést k nim alespoň stručný historický vývoj. Z následujícího bude patrné, jak jsou tyto pojmy vnímány dnes a jakým dlouhým a mnohdy obtížným vývojem dospěly k tomu, aby byly uznávány jako hodnoty, jež demokracie chrání a ony chrání demokracii. A přesto, jak vyplývá z dalších kapitol, zůstala v naší nedávné minulosti z oněch hodnot pouze slova.

2.1. Obecné pojetí občanských práv a svobod

Pro tuto skupinu práv a svobod je důležité si nejprve říci co je to občanství resp. občan, o jehož práva či svobody se zde se jedná. Předobrazem občanství tak jak jej známe dnes, může být jeho starořímské pojetí (*Civis Romanus*), z něhož plyne, že pouze svobodný člověk náležející k některé městské obci, může být římským občanem¹. Občanstvím se rozumí určité vztahy fyzické osoby, občana, ku suverénnímu veřejnoprávnímu celku, zpravidla státu nadanému mocí, kterou na svém území vykonává. Vlastní vznik občanství pak ve valné většině nebývá vázán vůlí nastávajícího občana, nýbrž vzniká právní událostí, kterou je kupříkladu narození, či právním jednáním jiné osoby, kterým může být např. osvojení. Menší skupinu pak tvoří ti, jejichž občanství vzniká na základě projevu jejich vůle (žádost o udělení), či v důsledku primárního projevu vůle (sňatek). Stanovení podmínek vzniku občanství si osobují státy ve svých právních řádech, kterými je rovněž vymezen okruh vzájemných práv a povinností vyplývajících z občanství. Nedílnou součástí právních řádů bývá katalog lidských práv a svobod, jež daný stát zaručuje všem osobám na svém území, tedy i cizincům. Občanská práva a svobody pak tento neuzavřený výčet rozšiřují o to, co je zaručeno pouze občanům daného státu (volební legitimace aj.). Mělo by se vždy jednat o skupinu práv a svobod, jež jsou

¹ Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. *Základy státovědy*. Masarykova univerzita: Brno, 2002

nezadatelná, nezczitelná, jejichž případná omezení by měla být vždy stanovena zákonem a těchto omezení by mělo být užíváno pouze v nejnntnějších případech.

Historický vývoj občanských práv a svobod lze hledat zaprvé na stavovských sněmech, jejichž usneseními se šlechta snažila vymezit vůči panovníkově moci (např. Magna charta libertatum), zadruhé pak ve svobodných městech, jež práva udělovala těm svým příslušníkům, kteří platili ve městě daně, byli vlastníky nemovitého majetku a podíleli se v případě potřeby na obraně města. Měšťanská či domovská práva sloužila jako základ nutný pro občanství daného státu, a to do nedávné minulosti (např. ve Švýcarsku doposud). Pojmu „státní občanství“ bylo u nás užíváno pro odlišení vztahu ke státu či k obci ještě ve 20. století². Znatelného pokroku ve svém vývoji pak doznala občanská práva a svobody ve druhé polovině 18. stol. v důsledku revolučních změn ve Francii a USA, které umožnily rozvoj demokratického zřízení³. U nás tato práva poprvé uvádí Všeobecný občanský zákoník vydaný v roce 1811, jímž bylo mimo jiné stanoveno, že „každý člověk má vrozená práva, již rozumem poznatelná práva a nutno jej tudíž považovat za osobu“⁴.

Skutečným milníkem v oblasti občanských práv a svobod v našich zemích však byl konec 1. světové války spojený s rozpadem monarchie a vznikem samostatného Československa, čímž byl umožněn rozvoj demokracie u nás a bylo tudíž možno svobodně přijmout takový právní řád, jenž občanská práva a svobody zaručoval. V roce 1920 byla přijata Ústava, v jejíž hlavě V. byla vymezena „Práva a svobody, jakož i povinnosti občanské“. Zásadní zásah do občanských práv a svobod, způsobil nástup nacismu v Německu a jeho násilná expanze do značné části Evropy včetně naší země. Po 2. světové válce byla přijata Charta OSN, která zakotvila nové pojetí koncepce lidských práv (respektování lidských práv má úzkou spojitost s udržením a zajištěním mezinárodního míru a bezpečnosti)⁵. Došlo k tomu v reakci

² Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. *Základy státovědy*. Masarykova univerzita: Brno, 2002

³ 4. července 1776 byla vyhlášena nezávislost USA a zároveň bylo přijato Prohlášení nezávislosti, v němž jsou jedinci přiznána určitá vrozená a nezczitelná práva. Ve Francii došlo v roce 1789 v důsledku revoluce k přijetí Prohlášení práv člověka a občana, z níž je patrna přirozenoprávní teorie a podoba s dokumenty USA.

⁴ Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. *Základy státovědy*. Masarykova univerzita: Brno, 2002

⁵ Potočný, M., Ondřej, J. *Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 5., doplněné a přepracované vydání*. C.H.Beck: Praha, 2006

na porušování lidských práv a svobod spojeného s nástupem nacismu a v průběhu války. Poválečná situace u nás, by mohla být z hlediska dodržování občanských práv a svobod diskutovatelná s ohledem na odsun některých národnostních menšin z našeho území, který byl proveden na základě „prezidentských dekretů“, tedy v souladu s právním řádem, přesto mnohdy způsobem, o jehož zákonnosti lze mít pochybnosti. V roce 1948 došlo v naší zemi „revolucí“, ke změně politického zřízení, v důsledku čehož prošel dosavadní právní řád změnami, jež odpovídaly požadavkům nového pojetí společnosti.

2.2 Definice pojmu ústava a její vývoj

Základními stavebními kameny ústavy jsou právní akty, dokumenty, deklaráce a listiny či právní obyčeje, mající podobu základního zákona státu. V této podobě upravují základní mocenské poměry ve státě, organizaci a fungování nejvyšších orgánů státní moci a jejich vzájemné vztahy, postavení a úlohu jednotlivce ve vztahu ke státu a státu k jednotlivci, rovněž vztah státu k ostatním státům mezinárodního společenství⁶. Nahlížíme-li ústavu v poměru k demokracii, docházíme k závěru, že svým smyslem je její podmínkou. V tomto ohledu je ústava ochráncem demokratického zřízení i občanů v něm žijících. Demokratické zřízení vyžaduje bezpodmínečné dodržování ústavy, hovoříme o bezpodmínečné vládě ústavy neboli ústavnosti, což ve svém důsledku znamená vládu lidu prostřednictvím ústavy⁷. Lid by tedy měl být suverénním zdrojem veřejné moci, která je však ústavou efektivně omezována tak, aby byla zachována ochrana demokracie.

Z historického hlediska se pojem ústava, tedy tak, jak jej vnímáme dnes, objevuje v 18. století. Od počátku byla aktem, kterým je vymezeno základní zřízení státu. Její vývoj byl nepochybně postupně ovlivňován ideovými učenými, jež v jednotlivých obdobích převládala, tedy konkrétně přirozeně právní či právně pozitivistickou školou a samozřejmě rovněž kulturami států, které ústavu přijímaly.

⁶ Klíma, K. *Ústavní právo – 3. rozšířené vydání*. A. Čeněk: Plzeň, 2006

⁷ Pavlíček, V. a kol. *Ústavní právo a státověda*. Linde: Praha, 1998

Moderní stát⁸ mívá ústavu psanou, která zpravidla souvisí s jeho vznikem resp. se vznikem jeho stávající státoprávní formy.

Revoluce v rakouské monarchii, jejíž jsme byly součástí, přinesla v roce 1848 pád feudálního absolutismu a otevřela tak cestu k liberalizaci poměrů v celé monarchii. V následujících letech probíhaly snahy o přijetí ústavy, nebylo však možné dobrat se konsenzu, neboť požadavky obou stran byly vzájemně nepřijatelné. V roce 1867 byla v návaznosti na rakousko - uherské vyrovnání přijata ústava platící pro Předlitavsko tedy i pro naše území, přičemž tato se svou koncepcí již blížila dnešnímu pojetí ústavy. Byly zde již zakotveny základní občanské svobody a rovněž parlamentarismus, avšak měla i řadu negativních rysů daných především feudálními přežitky⁹. Dodržování ústavnosti ze strany moci výkonné rovněž nebylo vždy stoprocentní a obcházení ústavy jakož i snahy o ně, probíhaly až do rozpadu monarchie roku 1918¹⁰. Po vzniku samostatné Československé republiky, pomineme-li prozatímní ústavu z roku 1918, byla roku 1920 přijata již zmíněná první demokratická ústava, jež v hlavě páté upravovala občanská práva a svobody a řešila rovněž otázky volební legitimace. Tato ústava platila po celé období první republiky, druhé republiky i během války a zrušila ji až 9. května 1948 Ústava Československé republiky, o které bude pojednáno dále.

⁸ Jedná se o ty státy, v nichž zpravidla v důsledku revoluce, došlo k pádu feudálního absolutismu.

⁹ Malý, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde: Praha 2003

¹⁰ *Řeč ministra financí dra. Al. Rašína O přechodném hospodářství na schůzi Mladé generace ČStD. dne 13. prosince 1918 v Měšťanské Besedě v Praze II.*

3. Shrnutí vývoje do roku 1948

V této kapitole provedu krátký historický exkurz do některých událostí, které předcházely změně politického zřízení v naší zemi v únoru roku 1948 a které měly nebo alespoň mohly mít vliv na tuto změnu. Vzhledem k tomu, že tato změna měla zásadní dopad na celý právní řád a tudíž i občanská práva a svobody, považuji za vhodné připomenout, co jí předcházelo, resp. z čeho pramenila.

3.1. Předválečné období

Předválečných událostí, o nichž by bylo možno říci, že měly ve svých důsledcích zásadní význam pro změnu politického zřízení v naší zemi je jistě nepřehledné množství a není smyslem této podkapitoly se všemi zabývat. Rozhodující, alespoň z mého hlediska, byly především ty události, jež souvisely s komunismem myšleným jako politickou ideologií, jejíž stoupenci – komunisté se sdružovali v politických uskupeních později stranách, které na politické scéně působily jako levicové či ultralevicové.

V první polovině 19. století se objevují komunistické ideje jako předobraz pro politické směřování levicových – socialistických hnutí k rovnostářské společnosti, jakož i způsobu jejího dosažení. Teoretický základ pro tato hnutí tvořily myšlenky Karla Marxe a jeho pokračovatele Friedricha Engelse, kteří zároveň stáli u zrodu prvních levicových organizací. Jejich učení dále rozvíjel osobitým výkladem a patrně zcela účelově Vladimír Iljič Lenin¹¹, který Marxovu predikci o světové revoluci později uvedl do praxe, byť ne celosvětově. Leninova teorie přijala mimo jiné i Marxovo tvrzení, že k dosažení revolučních cílů je nutné násilí, což později dokázal, když pod jeho vedením poprvé získalo roku 1917 levicové hnutí trvalejší moc v Rusku.

Pro objasnění postoje Marxovy teorie k občanským právům a svobodám je vhodné uvést následující citaci, která tento vztah zcela jasně vystihuje: „*Občanská*

¹¹ Příbáň, J., *Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie*, In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

práva považuje Marx za projev egoismu a odcizení, za jehož antinomii považuje komunistickou společnost, která má překonat všechna právní a ústavní omezení moderního buržoazního práva. Právníké kategorie podle Marxe jen zastírají skutečné sociální a především ekonomické vztahy, které vládou v třídně rozdělené společnosti. Například pojmy jako „majetková práva“ nebo „ústavní demokracie“ jsou údajně jen falešné právní formy, jejichž skutečným obsahem je třídní boj a ekonomické vykořisťování“¹². Z předchozího lze poměrně snadno dovodit, že přijme-li tuto ideologii politické hnutí – strana, jako jeden ze základních cílů svého směřování a dostane-li se následně k moci, stát v němž bude takové uskupení vládnout, nebude patrně dobrým ochráncem občanských práv a svobod ani dalších výdobytků demokracie.

V průběhu 20. let minulého století vznikaly v mnoha evropských zemích radikální odnože v levé části politického spektra, většinou oddělením od sociálně demokratických stran, které se začaly nazývat komunistickými stranami. Tyto strany zpravidla přímo spolupracovaly s moskevským vedením ruských komunistů a lze říci, že byly pod jeho značným vlivem. K jejich základním programovým bodům patřilo odstranění třídních rozdílů a to jak se později ukázalo i za cenu fyzické likvidace ideologických a třídních nepřátel po sovětském vzoru.

V roce 1921 podobným způsobem vznikla Komunistická strana Československa (KSČ) i u nás, jak ostatně plyne z jejího názvu, a to ustavujícím sjezdem v Praze.¹³ V parlamentních volbách roku 1925 získala 41 mandátů, což byl na tehdejší dobu nevídaný úspěch. Posléze došlo k názorovému rozkolu uvnitř strany kvůli snaze o její bolševizaci, což znamenalo utužení závislosti programu KSČ na Kominterně¹⁴, s čímž část členů nesouhlasila. Tento spor se vyřešil na V. sjezdu odchodem většiny zakládajících členů, přičemž se vedení KSČ zmocnilo radikální křídlo kolem Klementa Gottwalda. V prosinci téhož roku Gottwald jasně deklaroval nové směřování KSČ svým projevem v parlamentu: *„My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutit krkem. A vy víte, že ruští*

¹² Příbáň, J., *Na stráž jednoty světa: marxismus a právní teorie*, In Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

¹³ Kárník, Z. a Kopeček M. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2003

¹⁴ Rupnik, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Academia: Praha, 2003

*bolševici jsou v tom mistry*¹⁵. Během třicátých let se pak levicovým stranám dařilo úspěšně oslovovat voliče, především kvůli důsledkům celosvětové hospodářské krize, jejíž příčiny kladly za vinu (ne vždy neoprávněně) prokapitalistickým pravicovým stranám. V důsledku nového upořádání republiky v roce 1938, které založila „Mnichovská dohoda“ byla činnost KSČ nejprve zastavena a následně byla strana rozpuštěna, na což její členové reagovali přechodem do ilegality.¹⁶

3.2 II. světová válka a její důsledky

Události v průběhu války, jež ovlivnily poválečný vývoj a budoucí směřování naší země, lze rozdělit na dvě části. Jednou z nich jsou události spojené s vývojem na domácí politické scéně, druhou pak ty, jež souvisely s vývojem mezinárodní situace. Mluvíme-li o domácím vývoji, nemluvíme o oficiální „protektorátní“ vládě, která zcela podléhala německému vedení, nýbrž o „exilové“ vládě prezidenta Edvarda Beneše s centrem v Londýně a rovněž o komunistickém vedení kolem Klementa Gottwalda v Moskvě, přičemž obě tato centra měla značný vliv na domácí odboj.

Během prvních let války v době platnosti německo - sovětského paktu o neútočení tedy do roku 1941, zůstávali komunisté dle pokynů z Moskvy v odboji neaktivní. Tato situace trvala až do napadení Sovětského svazu (SSSR) Německem, po vstupu SSSR do války se komunisté začali významně angažovat v domácím i zahraničním protinacistickém odboji. Za tuto svou činnost, jejíž záslužnost jim nelze upírat (mnoho tisíc jich zahynulo)¹⁷, sbírali doma politické body, které po válce zúročili na rozdíl od odboje vedeného z Londýna. Komunistické vedení v Moskvě se po celou dobu války snažilo získat vedoucí postavení v domácím i zahraničním odboji a rovněž byl z jejich strany patrný zájem na poválečné obnově Československa pod vlivem Moskvy. Prezident Beneš při návštěvě Moskvy v roce 1943 s českými komunisty jednal ve snaze o jejich plnoprávné začlenění do exilové vlády, oni však tuto jeho nabídku odmítli. Mimo to na této návštěvě podepsal se

¹⁵ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

¹⁶ Gebhart, J., Kuklík, J. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2004,

¹⁷ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

SSSR „*Smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*“, jež měla být původně v platnosti pět let a po válce ji měl ratifikovat náš parlament. Sověti však na poslední chvíli tento bod ze závěrečného znění smlouvy vypustili a dobu její platnosti prodloužili na dvacet let. Prezident Beneš ji však nakonec i tak podepsal¹⁸. Tento Benešův krok, jako i další levicově vyznívající, lze osvětlit jeho vizí konceptu „*socializující humanitní demokracie*“, kterou představil ve svém spise „*Demokracie dnes a zítra*“. Beneš mimo jiné připouštěl, že poválečný vývoj bude levicový a jako takový jej považoval i za vhodný, avšak bez směřování k totalitnímu zřízení.

Další okolností ovlivňující poválečný vývoj v naší zemi byl již deklarovaný vývoj na mezinárodní úrovni. Významnými se pro vývoj v Evropě staly především známé konference spojenců a z nich pak nejvýznamněji ta v Jaltě roku 1945. Přestože na ní nebyla jmenovitě řešena poválečná úprava poměrů u nás, nastínila tato jednání mimo jiné rozdělení sfér vlivu jednotlivých spojeneckých mocností¹⁹. Na této konferenci došlo ještě k jedné významné události. Americký prezident Roosevelt informoval pouze britského premiéra Churchilla o pokrocích ve vývoji atomové zbraně, Stalinovi se o tom nezmínil, což bylo jedním z důvodů poklesu důvěry ve spojeneckých vztazích. Tím, že USA tuto zbraň použily proti Japonsku, ukončily de facto druhou světovou válku, ale zároveň demonstrovaly svou vojenskou převahu nad ostatními, což ve svém důsledku byl jeden z důvodů bipolarizace světa a nástupu období, jež nazýváme „*studenou válkou*“. Vedoucími mocnostmi na opačných pólech tohoto konfliktu byly tedy USA a SSSR²⁰. Pro vývoj jednotlivých států bylo rozhodující do jaké sféry vlivu spadaly. V „sovětské“ zóně zasahovaly potřeby zbrojení či přípravy na eventuální ozbrojený konflikt, téměř do všech oblastí fungování státu. Takřka bezvýjimečně byl v těchto státech nastolen politický režim tak, aby odpovídal sovětskému vzoru a jeho potřebám, z čehož mimo jiné vyplynul i zásadní dopad na jejich právní řády.

¹⁸ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

¹⁹ Šnajdárek, A., *Druhá světová válka v dokumentech a fotografiích*. Svoboda: Praha, 1968

²⁰ Později vojenské aliance NATO a Varšavské smlouvy.

3.3 Politický vývoj v poválečném Československu

Na politické scéně panovala shoda ohledně zachování kontinuity předmnichovského právního řádu, což bylo akceptováno i spojeneckými státy. V tomto období probíhala obnova politického a hospodářského chodu státu, přičemž ze způsobu jejího provádění již však byla patrná politická orientace naší země. Většina z tehdejších událostí směřovala k převzetí moci komunisty a následné změně politického zřízení. Pro názornost uvedu pouze některé, jež měly zásadní význam pro blížící se změny.

Již před koncem války proběhla jednání mezi prezidentem Benešem a Gottwaldovým vedením komunistů, při nichž byl dohodnut vznik Národní fronty Čechů a Slováků, což bylo sdružení politických stran, jehož účelem bylo efektivní převzetí moci po válce. Později byla tato dohoda prezentována jako součást Košického vládního programu.²¹ Do voleb v roce 1946 mohly kandidovat pouze strany, které byly členy Národní fronty. Obnovená KSČ v ní měla od jejího vzniku rozhodující vliv, kterého následně využila k uchopení moci ve státě, tak jak se na to připravovala po dobu svého působení v Moskvě²².

Na návrh KSČ a Sociální demokracie podepsal již v roce 1945 prezident Beneš dekrety o znárodnění klíčového průmyslu, závodů nad 500 zaměstnanců a závodů s velkým významem pro stát nad 150 zaměstnanců²³.

Vzhledem k výsledkům voleb do Ústavodárného národního shromáždění v roce 1946, v nichž zvítězila KSČ, jmenoval prezident vládu v čele s Klementem Gottwaldem. V témže roce nabylo účinnosti vládní nařízení o obnovení národních výborů, jejichž obsazení mělo vycházet z výsledků voleb do Národního shromáždění, čímž byla moc komunistů v Čechách posílena na všech úrovních územní veřejné správy a samosprávy. Na Slovensku byla situace podstatně odlišná, ve volbách zvítězila zcela jednoznačně Demokratická strana a tudíž i obsazení

²¹ Košickým vládním programem je označován dokument, který po příchodu na československé území 5. dubna 1945 schválila tehdejší vláda na zasedání v Košicích, určoval zásady budoucí politiky a byl označován za "*program národní a demokratické revoluce*".

²² Kaplan, K., *Národní fronta 1948 - 1960*. Academia : Praha, 2012

²³ Jednalo se zejména o zbrojovky, doly, průmyslové podniky, banky a pojišťovny.

Národních výborů odpovídalo tomuto výsledku. Tato strana však neodpovídala svým programem komunistickým cílům, což KSČ vyřešila vhodnou propagandou vedoucí k „*Třetí pražské dohodě*“, k jejímuž přijetí přinutila Demokratickou stranu hrozbou vyloučení z Národní Fronty. Dohoda ve své podstatě zbavila slovenské orgány suverenity a podřídila je vládě. Gottwald při přípravě této dohody prohlásil: „...*tento postup je nutný, i kdyby mělo jít o to, že porušíme formálně nacionální práva či nějaké sliby nebo záruky*“²⁴. Jak typické pro totalitní režimy, přičemž tento jím ještě ani nebyl.

²⁴ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

4. Události roku 1948 a jejich důsledky

Tato kapitola je věnována souhrnu únorových událostí roku 1948, jež vyústily v komunistický převrat v Československu, který znamenal změnu politického zřízení a měl dopad na všechny občany naší země. Je zároveň poslední kapitolou věnovanou historickému vývoji před zmíněným převratem a částečně i po něm, aby tak pro lepší pochopení následujících kapitol, spolutvořila ucelený úvod do doby, kdy v důsledku zmíněného převratu došlo mimo jiné i ke změně právního řádu, jehož část je tématem této práce.

4.1. Únorové události

Vzhledem ke kritice nekomunistických stran, jež poukazovaly na bolševické praktiky KSČ, se vedení Národní fronty v průběhu roku 1947 dostalo do krize. Situaci následně zhoršila „*Krčmaňská aféra*“, ve které se jednalo o neúspěšný pokus atentátu na tři nekomunistické ministry, který se nepodařilo objasnit²⁵. Situace se vyostřovala také ve vývoji bezpečnostních složek státu, jejichž vedení se stále více dostávalo pod kontrolu KSČ. Již 12. února 1948 komunistický ministr vnitra Nosek odvolal tajným rozkazem posledních osm nekomunistických velitelů SNB²⁶ a nahradil je komunisty. Nosek následně odmítl realizovat usnesení vlády, jež tento rozkaz rušilo, za což nekomunističtí ministři bojkotovali veškerá jednání vlády s požadavkem na okamžité splnění vládního usnesení, tedy odvolání sporného rozkazu. Gottwald se snažil neúspěšně taktizovat a situace vyvrcholila 20. února 1948, kdy dvanáct ministrů tří nekomunistických stran podalo demisi pro nesplnění usnesení vlády, čímž se do té doby mezistranická krize stala otevřenou politickou krizí na vládní úrovni²⁷.

Předpokladem odstoupivších ministrů bylo, že komunisté ze své pozice ustoupí, nebo prezident jmenuje přechodnou vládu do následných voleb. Komunistům se však podařilo vládu udržet za pomoci sociálně demokratických

²⁵ Dvořáková, Z. *Smrt pro tři ministry*. Akcent: Třebíč, 2000

²⁶ Sbor národní bezpečnosti – ozbrojený, bezpečnostní sbor státu nahrazující policii a četnictvo

²⁷ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

ministrů a dvou nestraníků, s nimiž měli ve vládě těsnou většinu. Gottwald byl rozhodnut využít vládní krizi k definitivnímu převzetí moci ve státě a jeho prvořadá snaha byla, aby prezident Beneš přijal zmíněnou demisi a jmenoval jím navržené ministry, rozumí se prokomunistické, čímž by mu již nic nestálo ve vytýčené cestě. Nekomunističtí ministři, kteří podali demisi, však stále doufali v parlamentní řešení krize a předpokládali, že prezident je stejného názoru a nepodlehne tudíž nátlaku ze strany komunistů²⁸. Ministři sociální demokracie a nestraníci, kteří zůstali ve vládě, patrně neodhadli vážnost situace a namísto podání demise, jež by znamenala pád Gottwaldovy vlády a následné vyhlášení předčasných voleb, se omezili na pouhou nic neřešící kritiku obou stran vládní krize.

Komunisté tudíž dále drželi vládu a začali hledat další příznivce nového režimu, s nimiž by mohli spolupracovat, přičemž hovořili o tzv. obrozené Národní frontě. V této iniciativě, jejímž účelem bylo podpoření tlaku na prezidenta demonstrací nabyté moci a síly, měly hlavní úlohu sehrát tzv. akční výbory Národní fronty, jenž v tomto smyslu vznikaly v ústředních institucích, úřadech a podnicích. Mimo to došlo k čistkám na národních výborech všech stupňů, při nichž byli odstraněni jejich nekomunističtí členové. KSČ dále stupňovala nátlak prostřednictvím demonstrací a spolupráce s masovými organizacemi. Bylo dokončeno budování Lidových milicí, formálně apolitického, právním řádem neupraveného „bezpečnostního“ sboru, který podléhal pouze KSČ a bylo rozhodnuto o jeho vyzbrojení. 24. února proběhla hodinová „generální stávka“. V tento den nevyšel žádný lidovecký ani národně socialistický tisk, nekonalo se ani zasedání parlamentu a sociální demokraté nakonec souhlasili s podporou KSČ²⁹.

Na 25. února připravilo komunistické vedení schůzku s prezidentem, na níž měl být přesvědčen ke jmenování komunisty navržených ministrů. Pro případ, že by komunisté neuspěli, bylo svoláno na Václavské náměstí v Praze statisícové shromáždění jako „výstražný hlas lidu“. Tento den prezident Edvard Beneš přijal předsedu vlády Klementa Gottwalda, předsedu Ústřední rady odborů Antonína Zápotockého a ministra vnitra Václava Noska, což byli zároveň čelní představitelé KSČ. Po prvním jednání, které bylo pro komunisty neúspěšné, nakonec

²⁸ Kuklík, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Linde: Praha, 2009

²⁹ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

v odpoledních hodinách prezident ustoupil jejich tlaku, přijal demisi ministrů a doplnil vládu dle komunistického návrhu. Gottwald následně vítězoslavně pronesl onu známou řeč ke zmíněnému shromáždění na Václavském náměstí. Způsob vyřešení vládní krize byl sice z hlediska ústavy zdánlivě konformní, leč ve své podstatě se jednalo o převrat, po němž již tak těžce zkoušená demokracie spěla rychle a neodvratně ke svému konci.³⁰

V dnešní době nelze s jistotou říci, zda by situace nakonec byla jiná, kdyby váhající ministři včas odstoupili, nebo kdyby prezident naopak nepřijal demisi ministrů a nepodleh tlaku komunistů. Pracujeme zde s mnoha neznámými, které mohly mít vliv na výsledek. Nevíme, jak by se zachovala veřejnost, zda by se do krize nevložily ozbrojené složky SSSR a existují i další alternativy, o kterých lze již jen spekulovat.

4.2. Nové politické zřízení

Na úvod nutno říci, že většina občanů v této době patrně vůbec netušila, že došlo k tak zásadní změně, která bude mít vliv na chod státu po dobu následujících čtyřiceti let a ovlivní tudíž životy jich samých jako i několika dalších generací. Mnozí toto v následujícím období pochopili, přičemž zároveň zjistili, že na změnu je již pozdě. Nelze rovněž opomenout, že značná část obyvatelstva vnímala nastávající změny pozitivně. Po hospodářské krizi třicátých let a následné okupaci, byly zejména sociálně slabší vrstvy obyvatelstva levicově naladěny a komunisté se svým programem skýтали možnost jejich představy naplnit.

10. března 1948 se staly dvě události, jež je nutno zmínit. V časných ranních hodinách na nádvoří Černínského paláce³¹ byl po pádu z okna nalezen mrtvý Jan Masaryk, tč. ministr zahraničních věcí. Byl to poslední ministr, který nesympatizoval s komunisty a příčina jeho smrti se tudíž stala předmětem spekulací, hovořilo se o nešťastné náhodě, sebevraždě či záměrné likvidaci. Tehdejší oficiální verze ji označila za sebevraždu pod tlakem poražených reakcionářů, to však nic

³⁰ Kuklík, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Linde: Praha, 2009

³¹ sídlo Ministerstva zahraničních věcí

nemění na tom, že Masarykova smrt nebyla nikdy nestranně vyšetřena a její skutečnou příčinu se již asi nedovíme³².

Téhož dne došlo ještě k jedné již avizované události. Obnovená vláda předstoupila před Ústavodárné národní shromáždění a přednesla ústy Klementa Gottwalda svůj tzv. „Akční program“. Předseda vlády v úvodní části zcela věcně a stručně shrnul vznik i řešení vládní krize s konstatováním, že schválením vládního programového prohlášení Ústavodárným národním shromážděním bude řešení vládní krize parlamentně potvrzeno.³³ V následující části se věnoval kritice poměrů v předválečném, válečném i poválečném období naší země, kritizoval otevřeně kapitalistické zřízení, jehož nedokonalost demonstroval na různých příkladech. Všechny, jež se na jeho uskutečňování aktivně podíleli, označil za spoluvíníky mnichovské dohody a vzniku protektorátu, což byl jeden z důvodů snahy komunistů o změnu dřívějších poměrů. Zároveň nastínil názor na důvody únorové krize a za její viníky označil reakcionáře, kterými v jeho pojetí nebyl nikdo jiný než ministři nepodporující komunisty. Vnímavějšímu posluchači či čtenáři nemohl také uniknout náznak teorie, jež později určovala, kdo bojoval a kdo nebojoval na správné straně, byť proti těmž nacismu. Z prohlášení byla rovněž patrná snaha o přirovnání husitského hnutí k momentální situaci, což bylo mírně řečeno ohýbání historie, přesto se jej komunisté později drželi. Další část se již týkala skutečného programu vlády, obecně zde byly uvedeny základní body a to uskutečnění nejdůležitějších částí programu z roku 1946, které se dosud neuskutečnily a dále pak provedení požadavků celostátního sjezdu závodních rad a odborových organizací z konce února 1948. Poté byl uveden požadavek vlády k přijetí nové ústavy, která dle Gottwaldových slov bude chránit všechny vymoženosti lidu a nebude brzdou na cestě k socialismu. V neposlední řadě Gottwald uvedl, že je nutné vypořádat se s reakčními silami ve stranách Národní fronty, které jsou odpovědné za únorovou krizi, což znamená, že v obrozené Národní frontě mohou být toliko strany a organizace, jež se oprostily od reakcionářů³⁴. Tato slova nevěstila nic dobrého, avšak málokdo tehdy tušil, v jaké hrozivé podobě se záhy naplní. Následoval přehled nutných změn zákonů či vzniku

³² Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

³³ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

³⁴ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

nových norem, u nichž kladl důraz na to, aby byly schváleny ještě v době trvání mandátu Ústavodárného národního shromáždění.³⁵Následující den Ústavodárné národní shromáždění toto vládní programové prohlášení všemi přítomnými poslanci jednomyslně schválilo.

Z tohoto programového prohlášení byl již zcela jasně patrný následující vývoj, lépe řečeno priority komunisty ovládané vlády. Na několika místech se zde hovoří o lidově demokratickém zřízení republiky, komunisté toto slovní spojení používali pro odlišení od dosavadní demokracie, kterou později nazývali buržoazní. Slovo demokracie bylo zachováno pro vzbuzení pocitu, že se stále jedná o demokratický stát, přesto nebo spíše právě proto, že vývoj jeho zřízení směřoval k totalitě. Rovněž se tímto způsobem odlišoval od ryze socialistického zřízení v SSSR, kde politická moc spočívala v rukou pouze jedné strany. V Československu byla rozdělena mezi strany Národní fronty, což však mělo pouze formální charakter, který nijak nebránil faktické vládě jedné strany.

V březnu roku 1948 bylo zahájeno stíhání poslanců, kteří byli označeni jako původci únorové krize, byli zbaveni imunity a vydáni orgánům SNB, části z nich se podařilo zachránit útekem do zahraničí³⁶. V květnu téhož roku přijalo Ústavodárné národní shromáždění, s vědomím stíhání výše zmíněných poslanců a tudíž zčásti

³⁵ jednalo se zejména o následující zákony:

- č. 213/1948 Sb., o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů;
- č. 44/1948 Sb., kterým se měnil a doplňoval zákon o revizi první pozemkové reformy;
- č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (tzv. scelovací zákon) ;
- č. 49/1948 Sb., o zemědělské dani;
- č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků;
- č. 115/1948 Sb., o znárodnění dalších průmyslových podniků a závodů v oboru potravinářském;
- č. 118/1948 Sb., o reorganizaci velkoobchodních činností a znárodnění velkoobchodních podniků;
- č. 119/1948 Sb., o statní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství;
- č. 120/1948 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více zaměstnanci;
- č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví;
- č. 123/1948 Sb., o znárodnění polygrafických podniků;
- č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní;
- č. 126/1948 Sb., o znárodnění některých šlechtitelských podniků;
- č. 122/1948 Sb., o organizaci a znárodnění cestovních kanceláří;
- č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnicích podniků a ubytovacích zařízení;
- č. 137/1948 Sb., o postátnění Československého rozhlasu;
- č. 99/1948 Sb., o národním pojištění;
- č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

Zdroj: Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

³⁶ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

jistě pod tlakem, novou ústavu tzv. „*Ústavu 9. května*“, které bude věnována následující kapitola. Před přijetím této ústavy byl přijat ještě jeden ústavní zákon, který po jejím přijetí již pozbyl význam, přesto jej zde pro úplnost uvádím. Jednalo se o ústavní zákon č. 74/1948 Sb. ze dne 16. dubna 1948, jímž se na přechodnou dobu do účinnosti nové ústavy upravuje volba a pravomoc Národního shromáždění a činnost Ústavodárného národního shromáždění, na který bezprostředně navazoval zákon č. 75/1948 Sb. o volbách do Národního shromáždění. Touto zákonnou úpravou si komunisté zajistily volební výsledky, lépe řečeno předešli možné ztrátě kontroly v případných volbách.

30. května se konaly volby, o nichž již nelze říci, že by byly demokratickými, jelikož byla pouze jednotná kandidátka Národní fronty, složená z komunistů a nestraníků, kteří však komunisty podporovali. Je jasné, kdo v takto připravených volbách zvítězil, je nutné však říci, že téměř 20% oprávněných voličů takto navržené kandidáty nevolilo.

Prezident Beneš po únorových událostech odjel z Prahy do své vily v Sezimově Ústí a do Prahy se vrátil již pouze dvakrát. Vzhledem k jeho pochybnostem o řešení únorové krize, jeho nesouhlasu se změnou volebního systému, jenž umožnil jednotnou kandidátku, jeho nesouhlasu s novou ústavou, kterou odmítl podepsat a v neposlední řadě s ohledem na svůj zhoršující se zdravotní stav se rozhodl na funkci prezidenta abdikovat. Učinil tak začátkem června abdikacním dopisem, jehož obsah přečetl dosavadní předseda vlády Národnímu shromáždění. Po Benešově abdikaci byl 14. června 1948 Národním shromážděním zvolen prezidentem Klement Gottwald. Edvard Beneš zemřel v září téhož roku.

V létě 1948 se komunisté vypořádali se sociální demokracií, jež se v podstatě rozplynula v KSČ.³⁷ Komunisté tak výše uvedenými kroky ovládli moc výkonnou i zákonodárnou a stali se tak suverénní silou v Československu a nebylo již nic, co by bránilo naplňování jejich cílů.

³⁷ Kuklík, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Linde: Praha, 2009

4.3. Dopad změn na společnost

Nesouhlas části společnosti s novým komunistickým vedením a jeho praktikami, byl patrný hned od počátku. Někteří občané vyjádřili svůj postoj již ve zmíněných volbách v květnu 1948, dalším projevem odporu byly manifestace provázející všesokolský slet v létě 1948, jehož se díky masovosti akce komunisté zalekli. Jejich odpovědí byla radikální čistka v Sokole, jež se přímo dotkla patnácti tisíc sokolských funkcionářů, z nichž mnozí byli perzekvováni či vězněni. Pohřeb Edvarda Beneše byl rovněž jednou z příležitostí, jak projevit nesouhlas s novými poměry, komunisté však byli tentokrát již ostražitější a za pomoci mnoha tisíc členů Lidových milicí a příslušníků SNB zabránili hrozícím nepokojům. V důsledku těchto událostí se vedení KSČ rozhodlo pro politiku tzv. „ostrého kurzu“, jež spočívala zejména v okamžitém propuštění neloajálních státních zaměstnanců, vystěhování těch, kteří nesympatizovali s režimem z velkých měst, v zostřeném postupu proti živnostníkům a sedlákům nazývaných „kulaci“ a podobných represivních opatřeních. Tato politika rovněž stála u vzniku později neblaze proslulého zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, na jehož základě bylo možné stíhat vlastní občany jako nepřátele republiky, na nějž navazoval zákon č. 232/1948 Sb. o státním soudu, do jehož pravomoci patřilo souzení činů dle uvedeného zákona 231/1948 Sb³⁸.

V roce 1949 byl zahájen proces kolektivizace, což v praxi znamenalo slučování samostatných drobných a středních rolníků do družstev s příslibem rozdělení velkostatkářské půdy těmto družstvům na základě radikální pozemkové reformy. Proces však neprobíhal dle předpokládaného rozsahu a rychlosti uspokojivě a zavládl proti němu na venkově poměrně značný odpor. Proto bylo rozhodnuto o urychleném postupu i za použití násilných metod. Zemědělci byli nuceni k odvodům takového množství naturálií, jež byly nesplnitelné a následně pak byli obviňováni ze zatajení zemědělské produkce. Touto metodikou se režim snažil přimět váhající zemědělce či odpůrce kolektivizace ke vstupu do družstev. V souvislosti s pomalu probíhající kolektivizací, později příslušníci StB³⁹

³⁸ Kuklík, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Linde: Praha, 2009

³⁹ Státní bezpečnost – složka SNB určená k odhalování vnitřního nepřítele

zinscenovali známý případ Babice, na jehož základě mohl proběhnout velký soudní proces, aby tak sloužil jako odstrašující příklad.

Komunistickému vedení překážela každá větší organizace či společenství, které nebylo prokomunistické a nad nímž neměla KSČ kontrolu. Je logické, že takovým trnem v oku se stala i církev, po nedlouhém benevolentním období, byla proti ní zahájena masivní mediální kampaň. Biskupové se proti takovéto rétorice vymezili a veřejně protestovali proti rušení církevních škol, porušování církevního práva a bránění v pastorační činnosti. V roce 1949 se režim nejprve pokusil církev postupně ovládnout prostřednictvím tzv. „*Katolické akce*“⁴⁰, po jejím krachu bylo rozhodnuto o represivních opatřeních. Nejprve byl internován arcibiskup Beran jako hlava katolické církve u nás a zároveň byla zahájena příprava na perzekuci kněží a řeholních řádů, která byla později také realizována. V prosinci 1949 StB zinscenovala tzv. „*Čihošťský zázrak*“, aby prostřednictvím pátera Toufara demonstrovala „prohnilou církevní propagandu a politiku Vatikánu“, který z přípravy „*zázraku*“ obvinila. Celou akci KSČ využila k diskreditaci katolické církve a Vatikánu v očích českého obyvatelstva. Páter Toufar následkem nelidského zacházení v průběhu vyšetřování zemřel⁴¹.

Jak bylo naznačeno výše, stali se nakonec obětí komunistické propagandy i příslušníci ozbrojených sil, vojáci, kteří nebojovali proti nacistům po boku sovětských vojsk, nýbrž v jiné spojenecké armádě a rovněž ti, kteří se stali nepohodlnými pro svůj postoj k novému zřízení. Nejznámějším je generál Heliodor Píka, jenž byl v rámci vykonstruovaného procesu shledán vinným s vlastizrady a odsouzen k trestu smrti. Potrestáni byli i členové naší hokejové reprezentace, kterým nebylo umožněno odletět do Londýna na mistrovství světa. Následně byli odsouzeni za úmysl nevrátit se do Československa.

Tímto způsobem by mohl výčet lidí, kteří byli z různých důvodů perzekvováni, pokračovat ještě dlouho. Komunistický režim takto jednak odstraňoval své oponenty a rovněž tyto případy používal jako odstrašující příklady. Mnoho lidí díky těmto praktikám bylo odsouzeno a potrestáno nespravedlivě a

⁴⁰ pokus o ovládnutí církve pomocí loajálních kněží

⁴¹ Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008

pokud bychom připustili jejich vinu, pak uložené tresty byly svou nepřiměřeností mnohdy až absurdní. Komunisté nezdědka využívali odsouzené a uvězněné jako lacinou pracovní sílu v táborech nucených prací, z nichž se mnoho lidí vzhledem k tamním podmínkám již nikdy nevrátilo.

Samostatnou kapitolou a zároveň černou skvrnou v našich dějinách pak byly politické procesy, tím nejznámějším a zároveň nejostudnějším byl proces s tzv. „*Direktoriem československého odboje*“ v jehož čele měla být Dr. Milada Horáková. Obžalovaní byli viněni z nenávisti k lidově demokratickému zřízení, z přípravy protistátního spiknutí a teroristických akcí ve službách cizích mocností. Jednalo se o nechutné divadlo pro veřejnost, jež StB společně s prokurátory do detailu připravila a následně prezentovala jako soudní proces. Čtyři z obviněných včetně Dr. Horákové byli odsouzeni k trestu smrti, další pak k doživotním resp. dvaceti a patnáctiletým trestům. Na tento proces postupně navázaly další s podobným scénářem, v nichž bylo odsouzeno mnoho stovek lidí, někteří k trestu smrti a další k doživotním či mnohaletým trestům.⁴²

Posledním procesem, jenž zde zmíním, byl proces s Rudolfem Slánským a spol., na něž padlo podezření v souvislosti s politickým procesem se „zrádci“ v Maďarsku, v průběhu jehož vyšetřování vyšly najevo jejich údajné kontakty v Československu. Maďarskému procesu předcházelo odtržení Titovy Jugoslávie od sovětského bloku, na němž měli mít souzení maďarští komunisté podíl. Stalin určil, že musí být zinscenován takový politický proces, aby odradil každý lidově demokratický či socialistický stát od jakékoliv odchylky od sovětské politiky. Sověští poradci⁴³ spolu s StB připravili proces se čtrnácti obžalovanými, z nichž většina byla vysokými představiteli KSČ, v čemž spočíval Stalinův záměr, vyvolat takovou atmosféru, aby si nikdo ničím nemohl být jist. Samotný proces byl opět

⁴² Kaplan, K., Paleček, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister&Principal :Brno , 2001

⁴³ Sovětský svaz dbal na to, aby na našem území měl dostatečné množství svých zpravodajů, a to již od konce války. Původně se tito schovávali za diplomatické služby, avšak ve chvíli kdy se republika stala prosovětskou začali legálně působit jako poradci. Jejich stavy byly doplněny o nejrůznější odborníky a následně byli přiděleni zpravidla tam kde mohli radit – dozírat na průběh změn ve společnosti v duchu sovětské politiky. Na přípravě výše popsaných perzekucí a procesů, jakož i na jejich výsledcích měli tito „sověští poradci“ významný podíl.
Zdroj: Kaplan, K. *Sověští poradci v Československu 1949 – 1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993

pouze divadlem, obžalovaní se nesměli odchýlit od naučených odpovědí na dopředu připravené dotazy soudu či obžaloby, k čemuž byli donuceni krutými metodami vyšetřovatelů StB. Jedenáct z nich bylo odsouzeno k trestu smrti, tři na doživotí, o vině a trestu nerozhodl soud, nýbrž předsednictvo ÚV KSČ⁴⁴ v Moskvě. Mimo procesů v SSSR byl tento proces nejvýznamnější, co do počtu udělených trestů smrti a vysokého postavení odsouzených, ze všech prosovětských států Evropy.

Období vzestupu komunistické totality v Československu, jak bylo výše řečeno, provázela řada mnohdy strašlivých nespravedlností, jichž se vládnoucí síla dopouštěla na vlastním obyvatelstvu. Přesto mnozí věřili v pokrokovost tohoto režimu, neznaje pozadí prosazování jeho cílů, jež bylo zakrýváno vhodnou propagandou. Další pak s režimem sympatizovali buď z vypočítavosti či ze strachu a ke konci popsanych čistek ve společnosti, které provázely začátek padesátých let, by se odvážil málokdo otevřeně kritizovat politický systém. Komunistický režim se prosazoval za cenu porušení základních zásad demokracie, prostřednictvím kterých jsou chráněna práva menšin ve společnosti stejně jako práva jednotlivců.

4.4. Změny v oblasti práva

Změny mající dopad na oblast práva po únorovém převratu lze rozdělit do několika skupin. Jednak šlo o přímé změny v právním řádu prostřednictvím norem přijatých v legislativním procesu na návrh vlády, které v počátku přispívaly k dokončení procesu převzetí moci ve státě a později k jejímu udržení, což bude jedním z předmětů následující kapitoly. Rovněž je třeba připomenout, že v důsledku požadavku na zlidovění soudnictví došlo ke změnám v personálním obsazení justice tak, aby aplikace práva v praxi odpovídala nově nastoleným poměrům. Dále se jednalo o vývoj právní vědy v tomto období, o názory tehdejších vědců zabývajících se právní filozofií, u níž byl předpoklad souladu s výtýčenými politickými cíly. S tím přímo souvisí i možnost uplatnění odlišných názorů významných právních teoretiků, jakož i situace ve vysokém školství tedy na právnických fakultách, kde zmínění vědci zpravidla působili.

⁴⁴ Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Změny ve vysokém školství v Československu, stejně jako v dalších lidově demokratických státech, probíhaly dle požadavků moskevského vedení SSSR, kterým byl stanoven rámec podmínek, jichž má být dosaženo. Vlastní provedení bylo ponecháno na vedení jednotlivých států. Pro nový režim byly tyto změny nezbytné, neboť potřeboval vzdělávat mladou generaci k obrazu svému.

Snahy o zásahy do autonomie vysokých škol ze strany komunistů byly patrný již před únorovým převratem. Komunistický ministr informatiky Václav Kopecký v roce 1947 prostřednictvím „*Rudého práva*“ napadal Karla Engliše, jakožto rektora Univerzity Karlovy a rovněž profesora práva Jaroslava Stránského, který byl v té době ministrem školství. Kopecký zpochybňoval volby, v nichž byl Engliš zvolen rektorem Univerzity Karlovy a zároveň oba zmíněné profesory otevřeně označoval v souladu s Gottwaldovou rétorikou za reakční živly. Ve svém projevu ke „komunistickým“ studentům v prosinci téhož roku mimo jiné prohlásil, že bude-li to nezbytné, budou provedeny čistky v profesorských sborech. Jak bylo pro komunisty a jejich sympatizanty obvyklé, vyvíjeli tlak i z druhé strany, tedy tak, že prokomunistická část studentstva označovala své oponenty za zrádce s požadavkem na jejich stíhání, snažila se je všemožně skandalizovat a účelovou propagandou vůči nim podněcovala nenávist.⁴⁵ Pro dokreslení situace lze uvést následující slova Antonína Zápotockého: „*Jejich kastovní výchova nebyla tak zřejmá ve škole jako sociální výchově. Studenti protančí hodiny, chodí na večírky, bály a tak podobně. To všechno je úzce spojeno s kastou jen pro zvané a pro jejich hosty, kteří chodí do společnosti. To umožňuje ctihodným buržoazním matrádnám garantovat výběr mladíků, kteří jsou vhodní pro oplodnění jejich dozrávajících sazenic. A pro účely tohoto výběru musí před dozráním pro skutečný život získat registrovanou obchodní značku: JUC, PhC, MUC, IngC atd.*“⁴⁶

Po únorovém převratu došlo velmi rychle na vysokých školách k omezení akademických svobod, předpisy moci výkonné byl stanoven rozsah a směr

⁴⁵ Connelly, J. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008

⁴⁶ *Studentské noviny*, 21. ledna 1947, In: Connelly, J. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008

vědeckého bádání stejně jako spolková činnost, byly měněny výukové osnovy, s čímž souviselo zakládání nových kateder pro výuku předmětů nezbytných pro komunistický režim a celý proces byl legislativně zastřešen v roce 1950 novým zákonem o vysokých školách.

Pro právnické fakulty byl politický převrat zvláště devastující, jelikož na těchto školách působili lidé, již měli či mohli mít značný vliv na tvorbu práva. Nový režim usiloval o změny, které byly nezřídka v rozporu s názory a stanovisky vyučujících na právnických fakultách stejně jako jejich mnohých studentů. Akční výbory se hned v prvních dnech po převratu postaraly o odstranění „nežádoucích“ profesorů, stejně jako studentského spolku „Všehrd“, jehož členové byli zásadními odpůrci prováděných změn. Vzhledem náhlému poklesu počtu vyučujících, zapříčiněného uvedenými čistkami, byli tito částečně nahrazováni odborníky z praxe. Mezi lety 1949 až 1950 probíhaly tzv. studijní prověrky, na jejichž základě byla vyloučena ze studia na právnických fakultách bezmála polovina studentů, jakým způsobem probíhala jejich selekce již netřeba ani dodávat. Následovaly změny ve výukových osnovách, které byly zprvu poněkud chaotické, až v roce 1949 byl zaveden nový studijní plán, vycházející z plánu moskevské Lomonosovy univerzity, jímž byla definitivně zavedena výuka „marxistických předmětů“ s důsledně stanoveným rozvrhem v pevném ročníkovém systému.⁴⁷ V praxi to pak znamenalo, že první dva ročníky studia byly věnovány oněm „marxistickým předmětům“ a výuka klasických právních oborů se posunula až do ročníků následujících.⁴⁸ Z tohoto základu vycházely všechny následující studijní plány právnických fakult v Československu až do pádu režimu.

Na tomto místě je rovněž nutné připomenout osud právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brněnská právnická fakulta přesahovala svým významem svůj region, neboť byla výrazným vědeckým centrem právní filosofie, reprezentovaným zejména normativní školou prof. Františka Weyra. Po komunistických „reformách“ na této škole nezbyl dostatek kvalifikovaných učitelů, jelikož původní profesori byli nahrazováni sice ideologicky vyhovujícími, leč ze

⁴⁷ Litsch, K. *Proměny právnického studia 1945 – 1989*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

⁴⁸ Němeček, T. *Vojtěch Cepl: život právníka ve 20. století*. Praha: Leges, 2010

vzdělávacího hlediska zcela nevhodnými vyučujícími. Toto mimo jiné ve svém důsledku vedlo k uzavření právnické fakulty v Brně v roce 1950, přičemž její činnost byla obnovena až v šedesátých letech.⁴⁹

Po odstranění překážejících právních vědců, z jejich působišť na vysokých školách a veřejného života, nastala složitější fáze procesu přeměny práva. Komunisté potřebovali jimi nastolené změny ve společnosti legitimizovat, což nebylo možné z podstaty „legitimizace“ realizovat dosud používanými praktikami. Bylo tudíž žádoucí, aby probíhající změny ve společnosti, které se odehrávaly ve jménu tvrzené „lepší komunistické budoucnosti“, byly zaštitěny právním řádem, který spočívá nejen na požadavcích vládnoucí moci, nýbrž i na korektních závěrech vyplývajících ze seriózní právní vědy. Jako základ sloužila výše uvedená marxisticko-leninská ideologie, která v komunismu spatřovala nejvyšší vývojový stupeň uspořádání společnosti. Na jejím základě byly ospravedlňovány násilné činy komunistického vedení státu, neboť tato teorie předpovídala násilí a to i ze strany státu, jako doprovodný, ale jen přechodný jev, třídního boje, jenž je součástí neodvratného vývoje společnosti, na jehož konci již nebude třeba státu ani jeho institucí. V přechodných fázích tohoto vývoje slouží stát jako zprostředkovatel nejprve zestátnění a následně zveřejnění soukromé sféry vlastnictví, výroby i rodinného života ve prospěch vyššího sociálního celku.⁵⁰ Právní teorii však marxistické učení neobsahuje a komunisté se tudíž snažili definovat takovou, jež by z této ideologie mohla vycházet. Prvořadou snahou tedy bylo stanovení základního postulátu resp. dogmatu, ze kterého by byly možné odvodit normy pozitivního práva, pod jejichž ochranou by probíhal předpokládaný společenský vývoj. Ke stanovení takovýchto základních předpokladů v jakékoliv vědě je však potřeba kritického myšlení a zde se ho nedostávalo, jelikož komunisté všechny potenciální oponenty, kteří by mohli přispět svými názory k nezpochybňované teorii, odstranili. Navíc převážil požadavek vládnoucí moci, aby právní teorie sloužila především jejím záměrům, čímž byl cíl původní snahy obrácen a z těchto důvodů byla možnost vzniku obecně uznané právní teorie de facto nemožná. Základním dogmatem, které

⁴⁹ Connelly, J. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008

⁵⁰ Příbáň, J. *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturálních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

bylo uplatněno v „komunistické“ právní teorii, bylo tvrzení, že vůle vládnoucí třídy, v tomto případě vůle pracujícího lidu, je povýšena na zákon a ten se stává nástrojem třídního boje.⁵¹

Alcuin z Yorku napsal v dopise králi Karlu Velikému: „*A těm, kdož říkají, že hlas lidu jest hlasem Božím, nemá se věřiti, neboť rozmařilost davu jest vždy velmi blízka šílenství.*“ Tuto úvahu, jejímž předobrazem byla patrně myšlenka některého starověkého filosofa, lze vykládat různými způsoby, přesto vrátím-li se do první kapitoly, mohu pouze konstatovat, že neomezená vláda lidu nebývá konstruktivní, čemuž v demokratické společnosti brání ústava tím, že tuto moc efektivně omezuje. Zasahuje-li však určitá skupina (odvolávajíc se na jakoukoliv filosofii) do zmíněné funkce ústavy, ať již jejím obcházením, úpravami odporujícími přirozenému právu či její svévolnou interpretací a snaží se tak o zneužití vůle lidu ke svému prospěchu, dopouští se na tomto lidu přinejmenším podvodu.

V otázce snahy o konstituování odpovídající právní filosofie nelze říci, že by v době vlády komunistů v Československu neexistovali kvalifikovaní vědci, již by působili v oblasti rozvoje právní teorie, příkladem může být dodnes uznávaný, významný právní teoretik Viktor Knapp. Jejich snahy však vycházely naprázdno, lépe řečeno jejich vědecké závěry byly zpravidla poplatné komunistickému vedení a jeho záměrům v různých etapách vlády. Z těchto důvodů se zpravidla opírali o závěry sovětských právních vědců, které byly v SSSR akceptovány jako odpovídající a správné.

V závěru této kapitoly je nutné ještě zmínit poúnorovou situaci v justici a na státních zastupitelstvích resp. prokuraturách. Podobně jako v ostatních klíčových součástech právního systému, komunisté i zde potřebovali loajální obsazení. Režim se s těmi, již neodpovídali jeho požadavkům záhy vypořádal tím, že je z dosavadních míst odstranil, čímž ovšem došlo k situaci, kdy postrádal dostatečnou množství kvalifikovaných právníků s odpovídající praxí, jenž by potřebná místa zaplnili. V justici došlo na základě zákona ke zlidovění soudnictví, což v praxi

⁵¹ Příbáň, J., *Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie*, In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

znamenal, že ve všech soudních instancích zasedali v senátech laičtí soudci z lidu, jejichž hlasy měly stejnou váhu jako hlas soudce profesionála. Prostřednictvím těchto „lidových soudců“ bylo možné dostat rozhodování soudu pod komunistickou kontrolu. V souvislosti s nárůstem soudní agendy byl však nedostatek kvalifikovaných profesionálů natolik vážný, že byly zřízeny tzv. právnické školy pracujících, které ve zkráceném studiu spočívajícím v několikaměsíčních kurzech, připravovaly dostatečné množství převážně mladých dělníků k obsazení míst chybějících prokurátorů a soudců.⁵² Jakou kvalitu měli tito prokurátoři, jaké bylo rozhodování takovýchto soudců a jakou váhu měla jejich rozhodnutí pohledem přirozeného, ale mnohdy i pozitivního práva si lze snadno domyslit, žel jednalo se o rozhodnutí platná a tudíž závazná. Toto byla jedna z příčin dehonestace celého justičního systému.

⁵² Motejl, O. *Soudnictví a jeho správa*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

5. Ústavní vývoj v letech 1948 - 1960

Jak vyplývá z předchozího, Československo prošlo velmi zásadní změnou politického zřízení, jež by nebyla možná a následně udržitelná bez změny právního řádu. Komunisté v této oblasti zahájili přípravu již před převzetím moci, k čemuž do jisté míry přispěl i prezident Beneš některými dekrety. Snazší pozici pro prosazování změn měli pak rovněž po volbách v roce 1946, kdy v Ústavodárném národním shromáždění zasedli pouze poslanci stran, jež byly členy Národní fronty, ve které měli komunisté vedoucí postavení. Roku 1948 v období mezi únorovými událostmi a přijetím nové ústavy, probíhaly změny právního řádu v duchu výše uvedeného programového prohlášení vlády. Zcela zásadní význam pro vývoj práva v Československu mělo mít logicky přijetí nové ústavy.

5.1 Příprava nové ústavy

Již v roce 1946 vzešel z komunistické iniciativy návrh na zřízení nejprve jedné a později dvou (politické a právní) vládních komisí za účelem vypracování návrhu nové ústavy. Tento záměr se však díky nevoli nekomunistických stran nepodařil prosadit a následně byl na návrh sociálních demokratů přijat zákon, jímž Ústavodárné národní shromáždění jmenovalo ve věci přípravy ústavy „zvláštní výbor ústavní“. Výbor měl 36 členů, jejichž zastoupení odpovídalo poměrně mandátům jednotlivých stran v Ústavodárném národním shromáždění,⁵³ jeho generálním zpravodajem byl ustanoven komunist Vladimír Procházka. Ústavní výbor rozdělil svou činnost mezi jednotlivé subkomise, z nichž každá pracovala na samostatné části ústavy. Od počátku však byla jeho činnost provázena spory o míru decentralizace, pojetí zákonodárného sboru, či postavení národních výborů. Pro zefektivnění jeho činnosti byl zřízen sbor expertů složený z profesorů práva, jenž sloužil jako poradní orgán.⁵⁴ Jeho členy byli mimo jiné profesori František Weyer a jeho žák Vladimír Kubeš, významný představitel již zmíněné brněnské školy, který začátkem roku 1948 zveřejnil tiskem svůj návrh nové ústavy, za nějž se postavili národní socialisté. Z jeho práce byla patrná snaha o navázání na Masarykovy ideály

⁵³ Zákon č. 197/1946 Sb. o ústavním výboru Ústavodárného shromáždění

⁵⁴ Gronskej, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

socializující demokracie, správní rozdělení republiky vycházející z prvorepublikového uspořádání s dělbou kompetencí mezi ústřední a zemské orgány veřejné moci. Kubeš rovněž kladl značný důraz na kontinuitu úpravy občanských práv a svobod, na rozdíl od jiných návrhů odmítl asymetrické postavení Slovenska.⁵⁵

Po únorovém převratu ústavní výbor ztratil svůj původní význam, neboť pouze schvaloval ústavní koncepce, jež nejprve schválil Ústřední výbor KSČ. Ucelená koncepce ústavy schválená v březnu 1948 předsednictvem ÚV KSČ a rovněž ústředním výborem Národní fronty, byla v dubnu téhož roku předložena veřejnosti k tzv. „všennárodní diskuzi“, toto však bylo již pouze formální gesto. Ústavodárné národní shromáždění na slavnostní schůzi dne 9. května 1948 o návrhu ústavy hlasovalo a ten byl všemi přítomnými poslanci jednomyslně přijat jako ústavní zákon č.150/1948 Sb., tedy nová Ústava Československé republiky.⁵⁶

5.2. Ústava Československé republiky zvaná „9. května“

Z hlediska formální stránky se ústava dělí na úvodní prohlášení, za nímž následuje dvanáct základních článků a dále pak pokračuje podrobnými ustanoveními, jejichž 178 § je uspořádáno do 10 kapitol.

Úvodní prohlášení rozsáhleji pojímá historický vývoj, přičemž v jednotlivých historicky mladších fázích má být již patrná ideologická orientace na bolševické Rusko resp. později na Sovětský svaz. Politické uspořádání a směřování republiky je pak zcela patrné z úvodní věty: „...jsme pevně rozhodnutí vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu“.

Ve dvanácti základních člancích jsou zdůrazněny elementární ústavní zásady. V prvním článku je definováno státní zřízení tedy lidově demokratická republika, přičemž jediným zdrojem moci je lid. Článek dva řeší uspořádání a

⁵⁵ Kuklík, J. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009

⁵⁶ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

územní celistvost jednotného státu dvou rovnoprávných slovanských národů Čechů a Slováků. Třetí článek je věnován základním občanským právům a svobodám všech občanů bez rozdílu pohlaví včetně nových sociálních výdobytků, jimiž tehdy byly právo na vzdělání, práci, odpočinek po práci, spravedlivou odměnu a zaopatření při nezpůsobilosti k práci. Jsou zde také obsažené dvě občanské povinnosti, a to práce ve prospěch celku a účast na obraně státu. Čtvrtý článek uvádí volební právo do zastupitelských sborů. Články pátý, šestý a sedmý provádějí dělbu moci na zákonodárnou, jejímž nejvyšším orgánem je Národní shromáždění volené na šest let a výkonnou, tedy prezidenta voleného Národním shromážděním na sedm let jako hlavu státu a vládu jako nejvyšší orgán moci výkonné. V osmém a devátém článku je úprava dělby moci na Slovensku se zachováním slovenských národních orgánů jako potvrzením svébytnosti slovenského národa. Článek desátý uvádí, že nositelem moci ve správních celcích jsou Národní výbory. V článku jedenáctém je řešena moc soudcovská, přičemž je nutné zdůraznit odstavec druhý tohoto článku, který uvádí nejen soudce z povolání, ale i soudce z lidu, kteří jsou si při rozhodování rovni a rovněž odstavec třetí, jenž stanoví, že soudci jsou vázáni právním řádem lidové demokratické republiky.⁵⁷ Článek dvanáctý je věnován národnímu hospodářství, které má být založeno dle odstavce prvního na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví, na vlastnictví půdy podle zásady „půda patří tomu, kdo na ní pracuje“, na ochraně drobného a středního podnikání a nedotknutelnosti osobního majetku. Druhý odstavec stanoví jednotný hospodářský plán, na jehož základě probíhá řízení hospodářské činnosti státem tak, aby veškeré národní hospodářství sloužilo lidu.

Následující částí ústavy jsou její podrobná ustanovení, v nichž jsou základní články detailněji rozvedeny. První kapitola je věnována právům, svobodám a povinnostem občanů. V 38 paragrafech zde jsou uvedeny rovnost před zákonem, základní lidská práva a svobody, osobní, domovní, zákaz narušení tajemství listovního, dále pak svoboda pobytu, svoboda majetková, svědomí a vyznání, projevu a ochrana kulturních statků, právo petiční, svoboda shromažďovací a spolčovací a rovněž ustanovení na ochranu rodiny a mládeže. Tato základní práva a svobody jsou doplněny o již zmíněná práva sociální. Součástí této kapitoly jsou také

⁵⁷ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

následující povinnosti občana vůči státu a společnosti, povinnost účastnit se obrany státu, s tím související branná povinnost, povinnost pracovat dle svých schopností, zachování věrnosti republice, ctění ústavy a zákonů, dbát zájmů státu, dále vlastenecká povinnost udržovat a zvelebovat národní majetek, povinnost občana vykonávat veřejné funkce, k nimž jej lid povolal. Blíže se těmto ustanovením jako součástí tématu této práce budu věnovat v následující kapitole.

Druhá kapitola je věnována Národnímu shromáždění (NS), obsahuje úpravu slibu poslanců stejně jako jejich imunity, práva a povinnosti prezidenta republiky ve vztahu k NS, konání, průběh a řízení schůzí NS, aktivní legitimaci k podání návrhu zákona, náležitosti hlasování o něm a jeho přijetí. Rovněž je zde upraveno zvolení předsednictva NS a vymezení jeho pravomocí, kterých nebylo věru málo. V době kdy NS nezasedá je předsednictvo pověřeno jej nahradit ve všech věcech náležejících do jeho působnosti s výjimkou taxativního výčtu omezení (volba prezidenta resp., změna ústavy, vyhlášení války, trvalé zatížení státních financí). Předsednictvo NS je rovněž příslušné k rozhodnutí o souladu zákona či zákona Slovenské národní rady s ústavou a zároveň je oprávněno podávat závazný výklad zákona.

Třetí kapitola se týká prezidenta republiky, pasivní a aktivní legitimace k jeho volbě, poměru hlasů nutných ke zvolení, tedy minimálně tři pětina hlasů nadpoloviční většiny všech poslanců, není-li zvolen tímto způsobem, volí se v druhém kole z kandidátů s nejvyšším počtem hlasů, přičemž ke zvolení postačí prostá většina. Prezident je volen na sedm let s tím, že nikdo nemůže být zvolen více než dvakrát po sobě. Postavení prezidenta republiky včetně jeho kompetencí vycházelo z předcházející ústavy tedy prvorepublikové z roku 1920. Majestát prezidentského úřadu však byl poněkud zprofanován, jelikož komunisté nikoliv normativně spojili funkci prezidenta s vedoucí funkcí v KSČ. *„Klement Gottwald byl v letech výkonu funkce (1948 – 1953) současně předsedou KSČ, Antonín Zápotocký vykonával kromě funkce prezidenta (1953 – 1957) současně funkci člena Předsednictva ÚV KSČ a Antonín Novotný byl po celou dobu výkonu prezidentské*

*funkce (1957 – 1968) současně prvním tajemníkem ÚV KSČ (tj. nejvyšším funkcionářem strany).*⁵⁸

V kapitole čtvrté je obsažena úprava další součásti moci výkonné, tedy vlády. Vláda je nejvyšším orgánem moci vládní a výkonné, jmenuje ji a odvolává prezident republiky, z výkonu své funkce je odpovědná Národnímu shromáždění. Jsou zde uvedeny základní předpoklady pro zasedání, řízení a rozhodování vlády a rovněž ustanovení o vzniku ministerstev a správních orgánů. Toto období se vyznačovalo značnou mírou nárůstu byrokracie a centralizace moci veřejné správy. Počet ministerstev na tomto pomyslném vrcholu dosahoval čísla 30, k čemuž byly dále ještě vytvářeny různé ústřední orgány či úřady.⁵⁹

Kapitola pátá se týká Slovenských národních orgánů, které dle této úpravy vykonávají moc zákonodárnou, vládní a výkonnou na území Slovenska. Dělí se na Slovenskou národní radu jako orgán pro moc zákonodárnou ve věcech národní nebo regionální povahy, a Sbor pověřenců pro moc vládní a výkonnou. Je zde uznána svébytnost slovenského národa a jeho rovnoprávnost s národem českým. Ve skutečnosti však skutečná moc nad celou republikou, tedy i nad Slovenskem, byla centralizována v Praze.

Kapitola šestá upravuje činnost Národních výborů ve správních celcích, dělí se na místní, okresní a krajské a vykonávají na území, pro které jsou zvoleny, veřejnou správu ve všech jejích oborech, zejména obecnou správu vnitřní, správu kulturní a osvětovou, ochranu práce a správu zdravotní a sociální.

Kapitola sedmá je věnována soudům, je zde řešena struktura soudního systému, jsou zde uvedeny soudy s působností a pravomocí na celém území republiky, tedy nejvyšší soud, nejvyšší vojenský soud a správní soud. Za povšimnutí zde stojí § 135 odst. 3), jenž uvádí, že v trestním řízení mohou být zavedeny výjimečné soudy, byť na dobu omezenou. Je zde rovněž uveden již zmíněný institut soudců z lidu.

⁵⁸ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁵⁹ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

V kapitole osmé je pro ústavu dosud neznámá úprava hospodářského zřízení státu, jež stanoví, že výrobní prostředky jsou buď národním majetkem, nebo majetkem lidových družstev, anebo jsou v soukromém vlastnictví jednotlivých výrobců. Mimo družstevního a státního vlastnictví ústava rovněž zaručovala i vlastnictví soukromé s omezením v případě podniků do 50 zaměstnanců a v případě půdy do 50 hektarů. Další ustanovení pak určuje způsob vlastnictví národního majetku, jenž je zásadně v rukou státu (státní vlastnictví) a je spravován přímo nebo prostřednictvím národních podniků. Části národního majetku, které nejsou celostátního významu a slouží veskrze nebo převážně obyvatelstvu některého správního celku (obce, okresu, kraje), mohou být v rukou svazků lidové správy (komunální vlastnictví). V závěru této kapitoly je uveden jednotný hospodářský plán, jímž má být řešen udržitelný stav a vzestupný vývoj národního hospodářství.

V kapitole deváté jsou obecná ustanovení týkající se státního občanství, hranic republiky, územně správních celků, hlavního města, vlajky a státních znaků Československa.

Kapitola desátá obsahuje ustanovení závěrečná a přechodná.

5.3. Změny a doplňky ústavy v průběhu 50. let

Mezi lety 1948 až 1960 byla ústava postupně v některých částech doplňována, nebo přímo měněna novou úpravou. Tyto „inovace“ byly mnohdy prováděny pouze formou prováděcího předpisu a týkaly se především ustanovení o státním občanství, volbách, soudnictví, národních výborech.⁶⁰

V oblasti soudnictví se jednalo zejména o již zmíněný zákon č. 319/1948 Sb. o zlidovění soudnictví a dále pak o ústavní zákon č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře. V počátečním období komunistické vlády se jednalo rovněž o zákon č. 232/1948 Sb. o státním soudu, který navazoval na nechvalně proslulý zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, oba byly ve své podstatě

⁶⁰ Kuklík, J. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009

nahrazeny trestním zákonem č. 86/1950 Sb. Na základě zmíněného ústavního zákona o soudech a prokuratuře došlo především ke sjednocení soustavy soudů, již zastřešoval Nejvyšší soud, přičemž Nejvyšší vojenský soud a Nejvyšší správní soud byly z této soustavy odstraněny. Široká moc oddělená od ministerské kontroly byla udělena generálnímu prokurátorovi, jehož úřad byl hlavou soustavy prokuratur. Dle navazujícího zákona č. 65/1952 Sb. měl dozírat nad zachováváním zákonů a jiných právních předpisů ze strany ministerstev, soudů, národních výborů, správních orgánů, úřadů i jednotlivých občanů.⁶¹

Další změnou byl ústavní zákon č. 81/1953 Sb. o řízení národních výborů vládou a následný ústavní zákon č. 12/1954 Sb. o národních výborech, který prvně jmenovaný zákon zahrnul do svých ustanovení. Jednalo se především o odstranění vnímání a rovněž fungování národních výborů jako orgánů veřejné správy a o snahu posunout je blíže systému sovětů,⁶² tedy systému orgánů státní správy.⁶³

Ústavním zákonem č. 26 /1954 Sb. o volbách do Národního shromáždění a Slovenské národní rady a navazujícím zákonem č. 27/1954 Sb. o volbách do Národního shromáždění, byly provedeny změny v dosavadním způsobu voleb do zmíněných orgánů, jenž se tak přiblížil socialistickému pojetí uplatňovanému v SSSR. Byl zrušen pevně daný počet poslanců Národního shromáždění, volební obvody byly upraveny tak, aby na každých 35000 obyvatel připadl jeden zvolený poslanec, čímž měla být zvýšena odpovědnost jednotlivých poslanců vůči své voličské základně. Kandidáti na poslance byly navrhováni Národní frontu, která byla svazem dělníků, rolníků a pracující inteligence, měli by být vybíráni ti nejlepší z nich. Uprázdňené mandáty se obsazovaly doplňujícími volbami při stejném způsobu navržení kandidátů.

Moc výkonná byla upravena ústavní zákonem č. 47/1950 Sb. o úpravách v organizaci veřejné správy. Tato úprava se týkala vlády, jež na jejím základě mohla se souhlasem prezidenta republiky zřizovat či rušit ministerstva, pověřenectva a jiné orgány veřejné správy a rovněž upravovat jejich působnost. Na tento ústavní zákon

⁶¹ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁶² V SSSR byl systém sovětů hierarchicky uspořádaným systémem rad resp. výborů.

⁶³ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

bezprostředně navazovalo vládní nařízení č. 48/1950 Sb., kterým bylo zřízeno ministerstvo národní bezpečnosti. Do působnosti vlády rovněž zasáhl již zmíněný ústavní zákon č. 81/1953 Sb. o řízení národních výborů vládou, který toto oprávnění odejmul ministerstvu vnitra.

Pro úplnost je nutné uvést změny týkající se kapitoly páté, pojednávající o slovenských národních orgánech. V důsledku přetrvávající nespokojenosti Slováků s centralizací moci v Praze, byl přijat k uklidnění poměrů ústavní zákon č. 33/1956 Sb. o slovenských národních orgánech, na jehož základě se pravomoci SNR a Sboru pověřenců zvýšily v oblasti školství, kultury, zdravotnictví a zemědělství.

Ústava 9. května spolu se zákony, které ji doplňovaly či měnily, pozbyla platnosti v roce 1960, kdy byla nahrazena ústavním zákonem č. 100/1960 Sb., tedy ústavou novou, tzv. socialistickou. Tímto aktem bylo navenek ukončeno období republiky lidově-demokratické a díky již deklarovanému společenskému vývoji je zahájeno období reálného socialismu. Tato ústava přinesla řadu změn, mezi něž lze bezesporu zařadit ústavní zakotvení vedoucí úlohy KSČ, mající značně negativní dopad do budoucnosti. Dále se jednalo o změnu názvu státu a státního znaku, stávající systém dělby moci, vlastnictví se nadále dělilo na státní, družstevní a osobní s důslednou minimalizací soukromého, stát rovněž výrazně posílil svou roli v oblasti ekonomiky a hospodářství. Občanská práva a svobody byly definovány tak, aby byly v souladu s nastupujícím socialismem. *„Ve srovnání s Ústavou 9. května představovala obsahově i formálně nižší úroveň. To, že ústava a politická a sociální realita spolu souvisely jen velmi málo, dokazuje fakt liberalizace společenského života 60. let ústící v „obrodny proces“ roku 1968.“*⁶⁴

5.4. Ústava 9. května v porovnání s faktickým stavem

Vliv ústavy je nutno hodnotit s přihlédnutím k celému jejímu obsahu, je nutné vzít rovněž v potaz všechny normy právního řádu, jež na jejím základě vznikly a zprostředkovaly tak její dopad na společnost. Zdůraznit je rovněž třeba, že ústava měla mnoho vágních, nebo lépe řečeno slovy doc. Gronského, pružných

⁶⁴ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

ustanovení, jež umožňovala výklad odpovídající momentální situaci či potřebám komunistického vedení republiky. Mnohá její ustanovení ponechávají právní úpravu na zákonu, či v některých případech i na podzákonných normách. Rovněž je nutné mít na zřeteli faktický stav nejvyšších orgánů republiky, jenž, ač jasně vymezeny ústavou, byly již dávno zcela pod kontrolou komunistů. Zejména je pak nutné poukázat na Národní shromáždění, neboť právě to přijímalo a schvalovalo ony zákony, na které se ústava odvolávala. S tím úzce souvisí i nahrazení Ústavního soudu předsednictvem NS, jež tak bylo oprávněno rozhodovat v otázkách nesouladu zákona s ústavou a vzhledem k tomu, že bylo voleno z řad poslanců NS, bylo rovněž zcela ovládáno komunisty. Důležitý pro toto hodnocení je rovněž faktický stav společnosti, tak jak byl popsán v předchozích kapitolách. Ve výsledku tato situace přinášela z hlediska práva negativní jev, při kterém byla ústava přizpůsobována, měněna či dokonce obcházena. Její některá ustanovení nebyla vůbec dodržována a měla tak pouze proklamativní charakter, což ve svém důsledku celou ústavu znevažovalo a posunovalo jí do pouhé formální roviny.

Podíváme-li se blíže na jednotlivé části ústavy, bude její úloha ještě zřetelnější. Již v úvodním prohlášení je patrná jistá topornost tam, kde se autoři snaží o „implantaci“ bolševického později socialistického vzoru do našeho historického vývoje, jedná se o prvek, který ve výsledku působí vnuceně, avšak pro tvůrce je evidentně nutný. Užití tohoto prvku již v úvodu prozrazuje mnohé o duchu a účelu ústavy.

Národní shromáždění fakticky ztratilo svou pozici stanovenou tradičním dělením moci a stalo se tak namísto zákonodárného orgánu pouhým formálním schvalovatelem již komunisty předjednaných a schválených zákonů. O tom svědčí i to, že vždy hlasovalo jednomyslně. Tento stav byl docílen pomocí zákonů upravujících volby do NS, jež v praxi neumožnily volit nikoho jiného, než předem vybrané a schválené kandidáty. Volby se tudíž staly namísto svobodného výběru voleného zástupce, jen jakýmsi projevem souhlasu s komunistickou politikou. Úpadek významu NS byl dále posilován díky funkcím jeho předsednictva, jež mu byla dána ústavou. Předsednictvo NS mimo výše popsané funkce nástupce Ústavního soudu, podávalo závazný výklad právních norem, což je z hlediska

klasické dělby moci nežádoucí⁶⁵ a dále pak přijímalo legislativní akty formou zákonných opatření, čímž do jisté míry nahrazovalo legislativní činnost Národního shromáždění.⁶⁶

Vláda díky pravomoci zřizovat či rušit libovolná ministerstva a další orgány veřejné správy a rovněž upravovat rozsah jejich činnosti, dostala mnohé oblasti fungování státu, ale i běžného života do sféry vlivu a tudíž pod kontrolu těchto ústředních orgánů, jež byly zcela ovládány komunisty. Takto konstituované orgány moci výkonné přijímaly stále nová nařízení a vyhlášky, prostřednictvím kterých rozšiřovaly okruh a posilovaly intenzitu kontroly nad veškerým děním. Prosazování exekutivy⁶⁷ na úkor legislativy je zcela typické pro všechny totalitní režimy.

Na předchozí odstavec navazuje uspořádání soustavy Národních výborů, které byly dle výše uvedeného zákona podřízeny vládě. Vyhovujícím personálním obsazením se pak, mimo oficiálně předpokládané funkce územní státní správy, staly dalším prostředkem pro ovládnutí společnosti.

Moc soudní, přes ustanovení základního článku XI o nezávislých soudech, na základě výše uvedeného zákona o zlidovění soudnictví, svou nezávislost ztratila. Ústava navíc stanovila, že soudce je při svém rozhodování vázán právním řádem lidově-demokratické republiky, tedy nikoliv pouze zákonem, jak tomu bylo dosud. V praxi to znamenalo, že pro soudce byly závazné rovněž předpisy podzákonné, čímž byla svoboda jejich rozhodnutí dále omezována. Dalším sporným bodem bylo ustanovení o možnosti zřizovat výjimečné soudy, tyto se pak vymykaly soudnímu instančnímu systému a byly využívány, k již zmíněným politickým procesům. Přičteme-li k tomu roli generálního prokurátora s jeho téměř neomezenou mocí, nezbyvá než konstatovat, že justice se jako celek stala velmi progresivním nástrojem k prosazování zájmů komunistů.

⁶⁵ Gerloch, A. *Teorie práva*. 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, str.143 - 144

⁶⁶ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁶⁷ V některých případech nejde na první pohled o typickou exekutivu, může být skryta např. za náboženskými představiteli, přesto se vždy jedná o toho, kdo je faktickým držitelem moci.

Patrně nejmarkantnější rozdíly mezi smyslem ustanovení ústavy a faktickým stavem, byly zřetelné v oblasti dodržování ústavou předpokládaných občanských práv a svobod, o tom blíže v následující kapitole.

Z předchozích odstavců je patrné, že ústava jako základní zákon státu, v němž spočívá vyjádření jeho existence, jež stanoví způsob jeho uspořádání a na němž je vystavěn jeho právní řád, byla v tomto případě ve značném rozporu s realitou. Přesto vládnoucí moc ponechala tento stav beze změn až do přijetí nové ústavy.⁶⁸

5.5. Změny právního řádu v období platnosti Ústavy 9. května

Jedním z podstatných požadavků režimu byla úprava právního řádu tak aby odpovídal jeho potřebám, především při prosazování vlastních zájmů. Právo tedy mělo do budoucna sloužit jako efektivní nástroj, jehož prostřednictvím bude probíhat výstavba socialismu, zároveň bude dostatečně flexibilní, aby jej bylo možno vždy vyložit ku prospěchu těch, jež se na výstavbě socialismu aktivně podílejí a konečně aby ochránilo již dosažené výdobytky socialismu. Ke splnění tohoto požadavku bylo v červenci 1948 vládním usnesením pověřeno ministerstvo spravedlnosti zadáním, aby byly nejpozději do roku 1950 vypracovány návrhy nových kodifikací a to v duchu výše uvedených podmínek. S ohledem na lhůtu, která byla ministerstvu ke splnění úkolu poskytnuta, se tento proces označuje jako „právní dvouletka“.

Ministerstvo spravedlnosti v rámci realizace zřídilo kodifikační odbor a zvláštní oborové komise pro práci na jednotlivých zákonících. Základními odvětvími práva, u nichž byl kladen požadavek nové úpravy, bylo právo trestní a právo občanské a rodinné, práce na obou byla rozdělena na část hmotněprávní a část procesní, k nimž byly zřízeny příslušné subkomise. Dále se požadavek nové úpravy týkal části práva obchodního, práva směnečného a šekového a práva autorského.

⁶⁸ Peška, P. *Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

Zákony přijaté dle předložených návrhů právnické dvouletky, vytvořily základ lidově-demokratického právního řádu.⁶⁹

Odvětví občanského práva hmotného upravoval nový občanský zákoník, z něhož je patrná inspirace v občanském právu SSSR, a to zejména v pojetí práva soukromého a z něho plynoucího institutu vlastnictví. Pro komunistický režim bylo nežádoucí především soukromé vlastnictví výrobních prostředků⁷⁰, jelikož svou podstatou nezapadalo do plánu výstavby socialismu. Nově koncipované socialistické vlastnictví se nyní dělilo především na státní a družstevní. Institut soukromého vlastnictví byl v novém zákoníku téměř zcela potlačen a do jisté míry nahrazen vlastnictvím osobním, u něž byl dokonce uveden demonstrativní výčet. Osobní vlastnictví spočívalo ve vlastnickém právu k věcem osobní povahy, k úsporám nabytým prací, k vybavení domácnosti a takto chápané bylo chráněno „nedotknutelností“.

V občanském právu procesním dochází opět ke změnám, z nichž je patrná především ochrana zájmů společnosti. Stále platí zásada volného hodnocení důkazů, avšak soudce hodnotí důkazy s ohledem na socialistickou morálku jejího občana.⁷¹ Výrazně posílena byla rovněž role prokurátora v civilním procesu, vyžaduje-li to ochrana zájmů státu nebo pracujícího lidu, může činit návrh na zahájení řízení či do již zahájeného řízení vstoupit, a to bezmála se všemi procesními právy účastníka ač jím není.

Pro trestní právo byl přijat nový trestní zákon, který již plně pojímal potřeby tehdejší doby, lépe řečeno nároky kladené komunisty na trestní právo. O tom do

⁶⁹ Na základě právnické dvouletky byly postupně přijaty následující zákony:

- zákon č. 265/1949 Sb. o právu rodinném
- zákon č. 243/1949 Sb. o akciových společnostech
- zákon č. 86/1950 Sb. trestní zákon
- zákon č. 87/1950 Sb. o trestní řízení soudním
- zákon č. 88/1950 Sb. trestní zákon správní
- zákon č. 89/1950 Sb. o trestním řízení správním
- zákon č. 100/1950 Sb. o podnikovém rejstříku
- zákon č. 141/1950 Sb. občanský zákoník
- zákon č. 142/1950 Sb. občanský soudní řád

⁷⁰ Důvodová zpráva k zákonu. č141/1950 Sb.

⁷¹ Nový, Z. *Občanské právo procesní*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

jisté míry svědčí i fakt, že nahrazoval již zmíněné zákony o lidovém soudu a na ochranu lidově demokratické republiky. O jeho pojetí vypovídá hned úvodní ustanovení: „*Trestní zákon chrání lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití.*“⁷² Změnou oproti dosavadnímu pojetí byl rovněž požadavek, aby čin, má-li být trestný, byl nebezpečný pro společnost. Kriterium pro stanovení nebezpečnosti pro společnost však zákon neuváděl, čímž se otvíral prostor k jejímu volnému hodnocení.⁷³ Vzhledem k tomu, že míra nebezpečnosti činu pro společnost měla svou významnou roli v rozhodování o trestech, jejichž vysokými sazbami zákon nechvalně proslul, mohlo toto volné hodnocení mít pro odsouzené fatální následky. Jak naznačuje výše uvedené úvodní ustanovení i v trestním odvětví práva je znatelný nepoměr mezi ochranou práv jednotlivce na straně jedné a kolektivu, tedy pracujícího lidu budujícího socialismus, na straně druhé. Práva jednotlivce jsou chráněna potud, pokud jsou v souladu se zájmy státu. Trestní právo hmotné ve znění výše uvedeného trestního zákona, bylo novelizováno zákonem č. 63/1956 Sb. Touto novelizací byl zmírněn značně represivní charakter trestního zákona, což znamenalo pro společnost jistou úlevu.

V trestním právu procesním této doby lze spatřovat patrně nejostudnější příklad obcházení, nedodržování či přímé porušování právních norem, na nichž jeho uplatňování spočívá. Zákon č. 87/1950 Sb. o trestní řízení soudním neboli trestní řád, byl obecně chápán jako: „*jako zbraň pracujícího lidu k úspěšnému vedení boje se zbytky dřívějších vykořisťovatelských tříd.*“⁷⁴ Vlastní zákon se především soustředil na zjednodušení trestního řízení, přičemž nedával dostatečné záruky, aby v řízení nedocházelo k porušování socialistické zákonnosti. Neodstraňoval, a to jistě účelově, praktiky přípravného řízení uplatňované již před jeho účinností, kterým bylo vynucené doznání, jež bylo považováno za vrchol důkazů, chybějící či neúčelná obhajoba, nedodržení zásady materiální pravdy a další. V souhrnu bylo možno nazvat tyto praktiky vyšetřovatelů bezpečnosti pod oficiálním zastřešením

⁷² zákon č. 86/1950 Sb., § 1

⁷³ Gřivna, T. *Trestní právo hmotné*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

⁷⁴ Rokůšek, F. *Nový trestní řád. Socialistická zákonnost. 1950* In: Gřivnová, P., Gřivna, T. *Trestní právo procesní*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

prokuratury procesem inkvizičním.⁷⁵ Soudní projednání případu rovněž neskýtalo žádnou záruku spravedlnosti, neboť soud akceptoval důkazy přípravného řízení tak, jak byly pořízeny a jemu předloženy, přičemž zároveň aktivně spolupracoval na přípravě předpokládaného výsledku jednání prostřednictvím předsedy senátu v tzv. předporadách s prokurátorem. Tento postup, jenž byl zaštitěn ministerstvem spravedlnosti, byl uplatňován především v případech, u nichž režim vyžadoval zajištění odpovídajícího rozhodnutí.

Trestní řád byl nahrazen zákonem č. 64/1956 Sb. o trestním řízení soudním, tedy novým trestním řádem. Tento zákon znamenal značný posun k dodržování zákonnosti v trestním řízení, především v jeho přípravné fázi a byl veskrze hodnocen kladně.⁷⁶

Mimo zákonů „právníkové dvouletky“, byly v období nástupu nového režimu přijaté samozřejmě i další zákony, které ač neupravovaly celá právní odvětví, byly svým užitím schopny zasáhnout do občanského života zcela zásadním způsobem. Pro příklad lze uvést zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce, zákon č. 53/1949 Sb. o cestovních pasech či zákon č. 194/1949 Sb. o nabývání a pozbyvání československého státního občanství.

⁷⁵ Růžička, M. *Veřejná žaloba a orgány konající přípravné řízení v ČR*. C. H. Beck: Praha, 2005, str. 164

⁷⁶ Gřivnová, P., Gřivna, T. *Trestní právo procesní*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezprávi.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009

6. Občanská práva a svobody v kontextu ústavního vývoje

O občanských právech a svobodách první poloviny padesátých let, lépe řečeno o jejich ochraně a dodržování ze strany státu, s přihlédnutím k tomu co bylo napsáno v předchozích kapitolách, si lze v tuto chvíli již udělat poměrně jasnou představu. Vzhledem k tomu, že tvoří téma této práce, bude jim následující kapitola věnována podrobněji. Občanská práva a svobody jsou zařazena mezi základní články Ústavy 9. května konkrétně v článku III:

(1) Lidově demokratická republika neuznává výsad. Práce ve prospěch celku a účast na obraně státu je obecnou povinností.

(2) Stát zaručuje všem svým občanům, mužům i ženám, svobodu osobnosti a jejího projevu a pečuje o to, aby se všem dostalo stejných možností a stejných příležitostí.

(3) Všichni občané mají právo na vzdělání, právo na práci, na spravedlivou odměnu za vykonanou práci a na odpočinek po práci. Národním pojištěním je občanům zajištěno zaopatření při nezpůsobilosti k práci.

Podrobněji je jim následně věnována kapitola první s názvem „Práva a povinnosti občanů“. Nutno říci, že tato kapitola v období platnosti ústavy nebyla legislativně přímo měněna ani doplňována, přesto způsoby režimem užívané při uplatňování práva, vedly právě v této části k jejímu nejvýznamnějšímu porušování.⁷⁷ Následujících podkapitoly budou věnovány výběru z těchto práv, především těch, jejichž dodržování bylo v rozporu s realitou a zároveň i některým povinností, jež režim zařadil po jejich bok.

6.1. Svoboda osobní

§ 2

Osobní svoboda se zaručuje. Může být omezena nebo odňata jen na základě zákona.

§ 3

⁷⁷ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

(1) Nikdo nesmí být stíhán, leč v případech podle zákona dovolených, a to jen soudem nebo úřadem podle zákona příslušným a řízením upraveným podle zákona.

(2) Nikdo nesmí být zatčen, nebude-li přistižen při činu samém, leč na písemný odůvodněný příkaz soudcův. Příkaz budiž doručen při zatčení, a není-li to možné, nejdéle do 48 hodin po něm.

(3) Nikdo nesmí být úředním orgánem vzat do vazby, leč v případech stanovených zákonem; musí pak být nejdéle do 48 hodin propuštěn nebo odevzdán soudu nebo úřadu, kterému podle povahy věci přísluší provést další řízení.

V tomto ustanovení lze vysledovat problematický prvek v podobě vágní definice „úřadu“, jenž může na základě zákona vést trestní stíhání, či rozhodovat o osobě vzaté do vazby (měl jím být patrně správní úřad rozhodující ve správním trestání). Ústava touto dikcí připouští existenci zákona předem nedefinovaného, na jehož základě bude kdosi rozdílný od soudu, rovněž v tuto chvíli neurčitý, moci rozhodovat o jednom ze základních lidských, potažmo občanských práv. S vědomím toho, jakým způsobem probíhala legislativní činnost v tomto období, včetně zásahů moci výkonné, lze předjímat, že toto ustanovení bylo koncipováno již v době svého vzniku tímto způsobem zcela záměrně.

Podstatný vliv na takto garantovanou osobní svobodu, měly zejména dva právní předpisy, jednalo se o zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky a dále pak o zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce. Prvně jmenovaný byl rozšířením trestního zákoníku, ve kterém byly z hlediska režimu uvedeny nejzávažnější trestné činy (proti republice, proti vnitřní bezpečnosti státu a další) a jako takový uváděl u jednotlivých trestných činů i výši sankce za něj ukládanou, tedy mimo jiné i odnětí svobody. U zákona, jenž upravuje jistou oblast trestního práva, takováto ustanovení logicky vyplývají z jeho účelu, byť se jedná co do výše o sankce značné. Je zde však obsaženo ustanovení § 57 upravující „příkázání do donucovací pracovny, jehož formální definice není zcela jasná. V naší zemi nabyla tato instituce žádným novem, zavedl ji již v roce 1885 říšský zákon „pro lidi štítící se práce, tuláky a pobudy, aby mohli být vedeni prací pod dozorem ke spořádanému životu.“ Do změny režimu v Československu, bylo toto opatření užíváno ve správním trestání a jako takové nemělo s tímto novým pojetím nic společného. V praxi to tedy znamenalo, že vedle trestů (mohlo jich být uloženo několik vedle sebe) ukládaných dle sazeb vztahujících se k jednotlivým trestným činům, mohlo být po jejich vykonání uloženo ještě toto opatření, a to

v rozmezí šesti měsíců až pěti let. Vzhledem k tomu, že zákonná úprava jeho užití je rovněž značně neurčitá, skýtá toto ustanovení prostor pro libovůli při jeho ukládání. Tento zákon jako celek byl zrušen trestním zákonem č. 86/1950 Sb.,

Další normou týkající se této problematiky, byl zmíněný zákon o táborech nucené práce, které začaly postupně nahrazovat donucovací pracovny.⁷⁸ Tento zákon byl jedním z vrcholných projevů svévole nového režimu, neboť způsob, jakým mohl hrubě zasahovat do osobní svobody občanů, neměl obdoby.⁷⁹ Jeho oficiální úlohou, bylo zařadit osoby odmítající podílet se na výstavbě lidově demokratického zřízení do zmíněných táborů, aby tak byly vychovávány k práci jako občanské povinnosti a jejich práce bylo využito ku prospěchu celku. V neoficiální rovině byl však užíván k izolaci nepohodlných jedinců, kteří se mnohdy ničeho závažného nedopustili na místech, která formou svého zřízení a podmínkami zde panujícími snižovala lidskou důstojnost, za současného omezení osobní svobody a přinucení k těžké a mnohdy nebezpečné práci. Zásadní rozkol s občanskými právy garantovanými ústavou, lze rovněž spatřovat ve způsobu, jakým bylo shora popsání opatření ukládáno. Jak plyne z § 3 citovaného zákona, o zařazení do tábora nucené práce jakož i o délce pobytu v něm, rozhodují za tímto účelem zřízené tříčlenné komise, jejichž členové jsou jmenováni krajskými národními výbory. § 5 stanovil, že odvolání proti rozhodnutí těchto komisí nemá odkladný účinek. S ohledem na personální obsazení národních výborů, viz výše, lze snadno dovodit, kdo a za jakým účelem jmenoval členy těchto komisí a rovněž lze dovodit, že osoba dotčená rozhodnutím této komise neměla téměř žádnou šanci toto rozhodnutí zvrátit. Zákon o táborech nucené práce byl zrušen trestním zákonem správním č. 88/1950 Sb., avšak ustanovení o zařazení do těchto táborů bylo včleněno i do tohoto zákona. Došlo však ke změně definice tohoto opatření, neboť ve smyslu § 12 se do těchto táborů zařazují osoby k výkonu trestu uloženého ve správním trestání.

K podstatné změně došlo až účinností zákona č. 102/1953 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení trestního práva správního, jímž byla možnost

⁷⁸ Kaplan, K. *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954*. Ústav pro soudobé dějiny ČAV: Praha, 1992

⁷⁹ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

ukládat trest odnětí svobody odňata příslušnému správnímu orgánu a nadále náležela pouze justici. Touto právní úpravou byly zrušeny původní komise i samotné tábory nucených prací, praxe ovšem byly takové, že i nadále byli lidé odsuzováni k nucené práci, i když se zařízení, v nichž trest vykonávali, nazývala jinak.

V oblasti trestního práva byla situace týkající se dodržování práva na osobní svobodu rovněž velmi nedobrá. V případech na nichž měl režim svůj propagandistický zájem, kvůli němuž zákonem dovolil zřizovat zvláštní soudy, nebylo o dodržování občanských práv a svobod jako celku, možno ani mluvit. Přesto lze poukázat v souvislosti s omezením osobní svobody na zákon č. 87/1950 Sb. trestní řád, jehož ustanovením upravujícím vzetí obviněného do vazby, nejsou stanoveny žádné hranice lhůt, po něž je možné obviněného ve vazbě držet. Opět tedy vše spočívá na libovůli prokurátora jako zosobněného představitele ochrany práv garantovaných státem, jemuž zprostředkovaně vládne pracující lid. Odstranění tohoto zcela zásadního, byť zřejmě zcela úmyslného nedostatku trestního práva procesního, přinesl zákon č. 64/1956 Sb. o trestním řízení soudním, tedy následující trestní řád, který již vazební lhůty obsahoval.

Dodržování domovní svobody, jejíž ochrana byla rovněž garantována ústavou, nebylo ze strany orgánů moci výkonné také dodržováno a to i přesto, že byla chráněna rovněž trestním zákonem. Je více než pochopitelné, že pokud orgány činné v přípravné fázi trestního řízení nedbaly ústavou zaručené osobní svobody, sotva braly ohled na svobodu domovní.

6.2. Svoboda pobytu

§ 7

(1) Každý občan se může usazovat nebo pobývat na kterémkoli místě Československé republiky. Omezit lze toto právo jen v zájmu veřejném na základě zákona.

(2) Právo vystěhovat se do ciziny může být omezeno jen na základě zákona.

Jak vyplývá z citovaného ustanovení, jedná se o dvě roviny svobody pobytu resp. volného pohybu, jednak tedy na území Československa a za druhé v zahraničí. V prvně zmíněném případě zde byla právní úprava v podobě zákona č. 52/1949 Sb.

o hlášení obyvatelstva a povolování pobytu cizincům, která ve spojení s prováděcími předpisy moci výkonné, znamenala opět zásadní zásah do ústavou zaručované svobody pobytu.⁸⁰ Na základě tohoto zákona byl každý povinen nahlásit počátek, změnu či ukončení pobytu v dané obci prostřednictvím ohlašovny pobytu, jíž byl místní národní výbor. Prováděcím předpisem tohoto zákona byla vyhláška ministerstva vnitra č. 448/949 Úř.l., o hlášení obyvatelstva, která stanovila povinnost každému, kdož se ubytoval mimo své trvale hlášené bydliště, aby se přihlásil k přechodnému pobytu, jakmile jeho ubytování přesáhlo více jak tři dny, v případě příbuzných v pokolení přímém pak osm dnů. Později byl vyžadován zápis do knihy návštěv vedené u domovních důvěrníků i v případě, že se jednalo pouze o jedinou noc.⁸¹ Tento systém byl nastolen především z důvodu absolutní kontroly nad pobytem i pohybem obyvatel tehdejšího Československa, přičemž z jeho údajů bylo možné dovodit i s kým a jak často se dotyčné osoby stýkají a další informace.

Zásahem do svobody pobytu bylo rovněž ustanovení § 4 již zmíněného zákona o táborech nucené práce. Komise pro zařazování do těchto táborů, mohla, uznala-li to za vhodné, vybraným osobám po jejich propuštění vyslovit zákaz pobytu v určitém místě nebo územním okrsku či přímo určila místo jejího pobytu. Stejná komise mohla ve smyslu písmene b) citovaného ustanovení, naříditi vyklizení bytu osobou, jež byla zařazena do tábora nucené práce. V roce 1949 vznikla směrnice, na jejímž základě mohly být přesídlovány i rodiny osob zařazených do uvedených táborů.⁸²

Jak jsem uvedl na začátku této podkapitoly, měl státní zásah do jmenovaných svobod více podob. Dalším významným omezením byla právní úprava, vztahující se k právu na cestování či vystěhování do ciziny. Pro tuto oblast svobody pobytu platil zákon č. 53/1949 Sb. o cestovních pasech. Účinností tohoto zákona ztratili občané právní nárok na vydání pasu (§ 2), čímž zároveň ztráceli reálnou možnost kamkoliv vycestovat. Vydání pasu včetně délky jeho časové a územní platnosti spočívala zcela v rukou příslušného orgánu státní správy

⁸⁰ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁸¹ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁸² Kaplan, K. *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954*. Ústav pro soudobé dějiny ČAV: Praha, 1992

(ministerstvo vnitra nebo orgán jím pověřený), který jej mohl bez dalšího odejmout, pokud to vyžadoval veřejný zájem (§ 3). Vyhláška ministerstva vnitra č 439/1949 Úř.l., o podrobnějších předpisech k zákonu o cestovních pasech, byla jeho prováděcím předpisem, jenž uváděl seznam nezbytných dokladů nutných pro vydání pasu. Ten byl zvláště u pasů vystěhovaleckých poměrně rozsáhlý. Další prováděcím předpisem z roku 1951, v tomto případě v gesci ministerstva zahraničních věcí, byla vyhláška č. 2/1949 Úř.l., o podrobnějších předpisech k zákonu o cestovních pasech, kterou přešlo oprávnění vydávat československé cestovní pasy právě na ministerstvo zahraničních věcí a původní prováděcí předpis byl tímto tudíž zrušen. Délka platnosti pasů byla zkrácena z pěti na dva roky, přičemž přibyla podmínka výjezdního povolení, které bylo při cestě do zahraničí udělováno zpravidla pouze jednorázově. V praxi tato politika omezení možnosti cestovat a usazovat se v zahraničí, vedla neodvratně k ilegální emigraci. Mezi lety 1949 – 1951 se pokusilo o ilegální přechod hranic více jak 20 000 osob.⁸³ Právní úprava postihující tento pro režim nežádoucí jev, byla obsažena v zákonu na ochranu lidově demokratické republiky, na základě jehož ustanovení bylo mimo jiné možné potrestat jedním až pěti lety „těžkého žaláře“ osoby, které nepovoleně opustí republiku s úmyslem poškodit jí. Trestní zákon z roku 1950, který uvedenou úpravu nahrazoval, obsahoval podobné ustanovení, z něhož však byla vypuštěna podmínka úmyslu poškodit republiku, tedy jinými slovy, bylo možno postihnout každou osobu, jež se rozhodla k nelegálnímu přechodu hranic. Přestože mělo trestní právo k dispozici tyto účinné nástroje k potírání nelegální emigrace včetně její přípravy, v počátku padesátých let nebyly příliš uplatňovány. Skutková podstata výše popsaného trestného činu, byla v těchto případech zaměňována za skutkovou podstatu trestného činu přípravy velezrady, za což byly ukládány nepoměrně vyšší tresty.⁸⁴ Režim ve snaze o zabránění další nechtěné emigrace, zřídil speciální ozbrojenou složku určenou k „ochraně“ hranic zvanou „pohraniční stráž“, jež přímo podléhala nově zřízenému ministerstvu národní bezpečnosti. Prostřednictvím této pohraniční stráže a dalších mnohých prostředků byla hranice se západními sousedy neprodyšně uzavřena, odtud úsloví „železná opona“.

⁸³ Navara, L. *Příběhy železné opony*. Host: Brno, 2004

⁸⁴ Rychlík, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika, 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007

Neblahý vliv na práva „ilegálních“ emigrantů usazených v zahraničí, měl zákon č. 194/1949 Sb. o nabytí a pozbytí československého státního občanství. V ustanovení § 7 se mimo jiné praví, že ministerstvo vnitra může odejmout státní občanství osobě, která nezákonně opustila území republiky nebo se z ciziny nevrátila ve lhůtě ministerstvem stanovené. Odnětím občanství byla těmto osobám trvale zapovězena být jen návštěva Československa, a to i v případech, kdy již nabyli občanství nové. V průběhu padesátých let pak byly opakovaně udělovány amnestie těmto osobám, jejichž okruh se s každou následující rozšiřoval, přesto tyto pokusy režimu o lidskou tvář nikdy k žádnému masovému návratu emigrantů zpět do vlasti nevedly.

6.3. Svoboda majetková

§ 8

V mezích obecných právních předpisů může každý občan nabývat na kterémkoli místě Československé republiky nemovitostí i jiného majetku a vykonávat tam výdělečnou činnost.

§ 9

(1) Soukromé vlastnictví lze omezit jen zákonem.

(2) Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, není-li nebo nebude-li zákonem stanoveno, že se náhrada dávat nemá.

(3) Nikdo nesmí zneužívat vlastnického práva ke škodě celku.

Majetková práva byla především upravena v zákoně č. 141/1950 Sb., občanském zákoníku. Jejich nové pojetí však bylo od toho dosavadního značně rozdílné. Vlastnické právo již nebylo vnímáno jako součást základních lidských práv, nýbrž jako právo jednotlivců či kolektivu k používání výrobních prostředků v socialistickém vlastnictví, jejichž využívání je prvotně určeno ku prospěchu společnosti.⁸⁵ Prostřednictvím využívání zmíněných výrobních prostředků, mohou jednotlivci nabývat osobní majetek, viz výše. Základní dělení vlastnických práv tedy sestává z vlastnictví socialistického jež se dále rozpadá na státní a družstevní a patří do něj dle této koncepce i vlastnictví osobní, ačkoliv stojí jaksí na pomezí. Další složkou základního dělení vlastnických práv je vlastnictví soukromé, jeho význam je však zcela minimalizován a je tak přiznáno pouze malým zemědělcům, kteří

⁸⁵ Důvodová zpráva k zákonu č. 141/1950 Sb.

bezprostředně, tedy osobně na takto vlastněné půdě pracují. Z tohoto vyplývá, že drtivá většina majetku, která byla ve vlastnictví soukromém, musela přejít do jedné z forem vlastnictví socialistického, logicky s výjimkou vlastnictví osobního.⁸⁶ Tento proces byl odstartován již před únorovým převratem, prostřednictvím některých dekretů prezidenta republiky a jeho pokračování po převratu bylo umožněno nově vzniklými, v poznámce uvedenými, právními úpravami, jimiž se režim snažil postihnout co nejširší okruh majetku v soukromých rukách. Tam, kde to nebylo možné, či naléhavý zájem bránil zveřejnění tohoto úmyslu nebo to bylo z hlediska propagandy nevhodné, bylo použito nečestných úskoků, jakým byla kupříkladu měnová reforma v roce 1953. Tímto krokem, při němž do posledního okamžiku bylo veřejnosti tvrzeno, že k reformě nedojde, se podařilo znehodnotit drtivou většinu soukromých vkladů v bankovním sektoru.

Uvedený proces znárodnění, znárodněním ve skutečnosti nebyl, alespoň po právní stránce určitě ne. Znárodnění je chápáno jako forma vyvlastnění, jež je přípustné pouze na základě zákona a za náhradu, jak ostatně plyne i z výše uvedeného ustanovení ústavy, zatímco v tomto případě byla sice snaha o podmínku zákonnosti, avšak o náhradě nemohlo být ani řeči. Tato praxe se tedy více blížila konfiskaci, čemuž odpovídal i způsob jejího provedení, při němž byli zpravidla zcela bezdůvodně kriminalizováni původní soukromí vlastníci. Později, mnohdy až po desetiletích se někteří z těchto původních vlastníků dočkaly symbolické finanční náhrady, která však svojí výší byla spíše výsměchem.

Zemědělství bylo další oblastí, v níž měl být v duchu nové koncepce vlastnictví, převeden majetek ze soukromých rukou do socialistického vlastnictví, zpravidla do jeho družstevní formy. Pokud tento proces, nazývaný nově používanou

⁸⁶ Zákony umožňující znárodnění majetku v soukromém vlastnictví:

- Zákon č. 118/1948 Sb., o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků.
- Zákon č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství
- Zákon č. 120/1948 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami
- Zákon č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví
- Zákon č. 122/1948 Sb., o organizaci a znárodnění cestovních kanceláří
- Zákon č. 123/1948 Sb., o znárodnění polygrafických podniků
- Zákon č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení
- Zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku
- Zákon č. 126/1948 Sb., o znárodnění některých šlechtitelských podniků

terminologií „kolektivizace“, neprobíhal na základě agitace dobrovolně, tedy vlastníci půdy a dalších výrobních prostředků užívaných v zemědělství nevstupovali do nově zakládaných zemědělských družstev a neodevzdávali jim tak svůj majetek sami od sebe, byli k tomu následně nuceni. Jednalo se nátlakové akce nejružnějšího druhu, podobně jako u jiného majetku soukromníků, i zde docházelo k jejich kriminalizaci, přičemž režim pro podporu svého tlaku zinscenoval politické procesy s vybranými „kulaky“ (viz předchozí kapitoly), jež sloužily jako výstraha těm, kdož se ke kolektivizaci nechtěli připojit dobrovolně.

Trestní právo se v této oblasti uplatnilo zejména při zmíněné kriminalizaci soukromých vlastníků, jejichž majetek zpravidla na základě vykonstruovaného obvinění a následného odsouzení, propadl státu. Tento postup byl možný především proto, že tyto osoby byly obviňovány z trestných činů proti republice, ačkoliv by se mělo jednat o trestnou činnost proti majetku tedy hospodářskou.

Je patrné, že ústavou zaručená ochrana vlastnických práv měla pouze proklamativní charakter a její skutečný obsah nebyl téměř vůbec naplněn. Vrcholem porušování této oblasti občanských práv bylo, že k prosazení svých zájmů neváhali komunisté přikročit k použití násilí.

6.4. Ochrana rodiny a mládeže a právo na vzdělání

§ 10

(1) Manželství, rodina a mateřství jsou pod ochranou státu.

(2) Stát pečuje o to, aby rodina byla zdravou základnou rozvoje národa. Rodinám s mnoha dětmi poskytuje stát zvláštní úlevy a podporu.

§ 11

(1) Dětem zaručuje stát zvláštní péči a ochranu, zejména činí soustavná opatření v zájmu populačního rozvoje národa.

(2) Původ dítěte nesmí být jeho právům na újmu. Podrobnosti stanoví zákon.

(3) Mládeži zaručuje stát všechny možnosti plného tělesného i duševního rozvoje.

§ 12

(1) Všichni občané mají právo na vzdělání.

(2) Stát pečuje o to, aby se každému dostalo vzdělání a výcviku podle jeho schopností a se zřetelem k potřebám celku.

§ 13

- (1) *Školy jsou státní.*
- (2) *Základní školní vzdělání je jednotné, povinné a bezplatné.*
- (3) *Podrobnosti a výjimky stanoví zákon.*

§ 14

- (1) *Veškerá výchova a všechno vyučování buďtež zařízeny tak, aby byly v souladu s výsledky vědeckého bádání a nebyly v neshodě s lidově demokratickým zřízením.*
- (2) *Vrchní vedení veškeré výchovy a všeho vyučování, jakož i dozor nad nimi přísluší státu.*

Zařadil jsem tato dvě samostatná práva do jedné kapitoly, neboť k sobě mají obsahově blízko. Již v § 10 se mimo jiné praví, že rodina požívá ochrany státu, přičemž by bylo vhodnější napsat, že ochrany státu požívá rodina odpovídající lidově demokratickému modelu. Jednalo-li se o rodinu „buržoazní“ či k „buržoazii“ inklinující, jak režim ne zcela přesně označoval své třídní nepřátele především z řad movitějších vlastníků soukromého majetku, ale i živnostníků a dalších, v mnoha případech se jim ochrany státu nedostalo, nebo alespoň ne primárně, a to bez ohledu na situaci v jaké se rodina nacházela. Bylo-li proti těmto rodinám nebo některým jejich příslušníkům užito ze strany státu represivních norem popsanych v předchozích podkapitolách, tedy pokud přišly o majetek, bylo jim zabráněno opustit území republiky a někteří členové byli zařazeni do tábora nucené práce či hůře stali se obětí politických procesů, byly tyto rodiny alespoň v první fázi nezřídká ponechány ve značně neuspokojivé situaci.

S touto perzekucí úzce souvisela i perzekuce rodiny prostřednictvím jejich dětí, jimž mnohdy bylo ukončeno studium (viz činnost akčních výborů na vysokých školách)⁸⁷ či jim nebylo umožněno studovat školu, jíž by chtěly a mohly studovat, což se týkalo jak středoškolského tak vysokoškolského stupně vzdělání.

Právní úprava nároku na vzdělání spočívala v zákoně č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství, jímž byla stanovena poněkud pozměněná struktura a názvosloví týkající se především základního a středního stupně školství. Záruka práva na vzdělání a rozvoj ducha mladého člověka, stanovená ústavou, však platila pouze pro školství základní. Byla však nutná novelizace tohoto zákona, neboť

⁸⁷ Connolly, J. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008

tento byl přijat 21. 4. 1948, ergo předcházel Ústavu 9. května a zůstalo v něm tudíž zachováno právo církevního dozoru týkající se náboženské výchovy. Tímto ustanovením byl zákon v přímém rozporu s ustanovením druhého odstavce § 14 ústavy („...vedení veškeré výchovy a všeho vyučování, jakož i dozor nad nimi přísluší státu.“). Novelizace tedy proběhla novým školským zákonem č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů, jehož hlavním posláním bylo nedílné zařazení školství do systému výstavby socialismu.

Zákon č. 58/1950 Sb. o vysokých školách, upravoval, jak plyne z jeho názvu, vysokoškolské vzdělání. Z tohoto zákona lze jasně vysledovat, kdo měl šanci ke studiu na vysokých školách, jelikož se zde uvádí, že vysokoškolské vzdělání nenáleží každému, leč nejschopnějším synům a dcerám pracujícího lidu lidově demokratické republiky. Pro režim bylo nežádoucí, aby vysokoškolské vzdělání získávali děti „nepřátel pracujícího lidu“.⁸⁸ Situace ve vysokém školství byla blíže popsána v jedné z předchozích kapitol, na tomto místě mohu pro doplnění uvést kupříkladu prováděcí předpis, tedy vyhlášku č. 81/1950 Sb., o některých změnách v organizaci školství, jímž byla mimo jiné zrušena v roce 1950 Právnická fakulta brněnské univerzity. Rovněž prostřednictvím prováděcích předpisů byli absolventi vysokých škol umísťováni do zaměstnání, a to především s ohledem na požadavky národního hospodářství a dle dalších „podstatných“ kritérií.

V této oblasti státem garantovaných práv a svobod, je opět zřejmá jeho snaha o nepřiměřené zásahy do vůle občanů, zejména prostřednictvím podzákonných norem a zároveň nerespektování vlastních předpisů, byť jsou tyto součástí normy nejvyšší právní síly.

⁸⁸ Litsch, K. *Proměny právního studia 1945 – 1989*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

6.5. Svoboda svědomí a vyznání

§ 15

(1) Svoboda svědomí se zaručuje.

(2) Světový názor, víra nebo přesvědčení nemůže být nikomu na újmu, nemůže však být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost uloženou mu zákonem.

§ 16

(1) Každý má právo vyznávat soukromě i veřejně jakoukoli náboženskou víru nebo být bez vyznání.

(2) Všechna náboženská vyznání a bezvyznání jsou si před zákonem rovna.

§ 17

(1) Každý má volnost provádět úkony spojené s jakýmkoli náboženským vyznáním nebo bezvyznáním. Výkon tohoto práva však nesmí být v neshodě s veřejným pořádkem ani dobrými mravy. Nedovoluje se zneužívat ho k nenáboženským účelům.

(2) Nikdo nesmí být přímo ani nepřímo nucen k účasti na takovém úkonu.

Již v jedné z předchozích kapitol jsem se zmínil o vztahu lidově demokratického státu k církvím. Snaha režimu o systematické potlačení náboženských organizací v čele s jejich největší představitelkou, katolickou církví, pramenila ze dvou důvodů. Jedním byla náboženská filosofie, která jako taková byla v absolutním rozporu s ideologií komunistickou, tedy s marxismem-leninismem. Druhým důvodem pak bylo sdružení věřících v organizaci – církvi, nad níž neměl režim žádnou kontrolu a do jejíchž struktur se mu nedařilo proniknout.

Vzhledem k tomu, že nebylo možné lidem zakázat víru, bylo možné je znevýhodňovat, pokud se k ní otevřeně hlásili, ale jejich vnitřní přesvědčení změnit možné nebylo, přistoupil stát k perzekuci oněch náboženských organizací resp. církví. Přistoupil k tomu na základě zákona č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. V jeho § 2 se doslova uvádí: „*Úkolem Státního úřadu pro věci církevní je dbáti o to, aby se církevní a náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení, a zajistiti tak pro každého ústavou zaručené právo svobody vyznání, založené na zásadách náboženské snášenlivosti a rovnoprávnosti všech vyznání.*“ Zde je zářná ukázka toho, jakým způsobem lze zcela demagogicky vykládat ústavu, kterou nadto uvedené ustanovení přímo zmiňuje. Měl-li se církevní a náboženský život vyvíjet v souladu se zásadami lidově demokratického státu, musel by díky tomu, čím doposud byl, popřít sám sebe, ale tím by se dostal do rozporu s ústavou, jelikož svoboda vyznání, kterou

ústava garantovala, by díky tomuto popření vzala za své. Je pochopitelné, že z hlediska vládnoucí moci, nebylo třeba brát ohledy na garantovanou svobodu, jak to ostatně činil i v jiných případech, nýbrž bylo důležité, aby se vše podřídl právě oněm zásadám lidově demokratické republiky, pročež výkladem tohoto zákona, byla zásadně omezena autonomie církví. Zákonem zřízený úřad přispíval značnou měrou k snahám o „pošpinění“ církví a podílel se rovněž na přípravách politických procesů kriminalizujících církevní hodnostáře. Zákon platil až do roku 1956, kdy byla podstatná část církví vytlačena z občanského života, řeholní řády byly zrušeny a stát prosadil svou kontrolu nad torzem původních náboženských organizací. Nařízením vlády č. 19/1956 Sb., o zrušení některých ministerstev a ústředních orgánů státní správy, byl Státní úřad pro věci církevní zrušen a působnost nad církvemi byla svěřena ministerstvu kultury.

Církevní majetek dle zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, byl nadále spravován státem, který o něm bez dalšího plně rozhodoval, což v praxi znamenalo, že církev ztratila veškerá práva vlastníka (legální krádež). Hospodářské zajištění církví tedy přešlo na stát, který díky tomu nad nimi ještě více posílil kontrolu. Tímto zákonem byla státem rovněž převzata hospodářská správa nad teologickými vzdělávacími ústavami.

6.6. Svoboda projevu a ochrana kulturních statků

§ 18

(1) Svoboda projevu se zaručuje.

(2) Každý může v mezích zákona projevovat své mínění slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jakýmkoli jiným způsobem. Výkon tohoto práva nemůže být nikomu na újmu.

§ 19

(1) Svoboda tvůrčí činnosti duševní se zaručuje. Vědecké bádání a hlásání jeho výsledků, jakož i umění a jeho projevy jsou svobodné, pokud neporušují trestní zákon.

(2) Kulturní statky jsou pod ochranou státu. Stát dbá o to, aby byly přístupny všem, a podporuje vědu i umění v zájmu rozvoje národní kultury, pokroku a obecného blahobytu; zejména pečuje o to, aby byly tvůrčím pracovníkům zajištěny příznivé podmínky pro jejich práci.

§ 20

(1) Každý má právo uvádět své názory a výsledky své tvůrčí duševní činnosti v obecnou známost a je jakýmkoli způsobem rozšiřovat a předvádět.

(2) Toto právo lze zákonem omezit jen se zřetelem k veřejnému zájmu a ke kulturním potřebám lidu.

§ 21

(1) Svoboda tisku se zaručuje. Není proto v zásadě dovoleno podrobovat tisk předběžné cenzuře.

(2) Zákon stanoví, kdo má právo vydávat noviny a časopisy a za jakých podmínek, zejména také se zřetelem k tomu, aby zisk nebyl účelem.

(3) Zákon stanoví, jak bude při zachování svobody vědy a umění a se zřetelem k ochraně hodnotných děl plánovitě řízeno vydávání a rozšiřování neperiodických publikací, zejména knih, hudebnin a reprodukcí výtvarných děl.

§ 22

(1) Právo k výrobě, šíření, veřejnému promítání, jakož i k dovozu a vývozu filmu je vyhrazeno státu.

(2) Provozovat rozhlas a televizi je výhradním právem státu.

(3) Výkon těchto práv upravují zákony, které také stanoví výjimky.

Přečteme-li pozorně ustanovení ústavy týkající se záruky svobody projevu, může nám to z dnešního pohledu, tedy s vědomím toho jaká byla praxe tehdejší doby, připadat jako výsměch. Prakticky jakákoliv tehdejší tvorba, stejně jako projev názoru či prosté zpravodajství podléhalo tvrdé cenzuře. Je to pochopitelné, neboť nastupující totalitní režim potřeboval všechny tyto možnosti veřejného projevu k propagandě sebe sama. Jako ve všech totalitních režimech i v tomto bylo nežádoucí zveřejňování utajovaných skutečností, přestože tyto byly veřejnosti nezřídka známé, stejně jako veřejná kritika poměrů či karikatura režimu nebo jakýkoliv jiný projev směřující k jeho znevážení či zesměšnění. Tvůrčí činnost téměř ve všech oblastech omezovala z uvedených důvodů cenzura, k tomu účelu byla v roce 1953 zřízena usnesením vlády Hlavní správa tiskového dohledu.⁸⁹ Díky cenzuře docházelo v některých případech k absurditám, kdy vybraná literární díla v průběhu let vycházela v pozměněných verzích, a to podle toho v čem cenzura v té či oné době spatřovala závadnost textu.

Bezmála všechny tvůrčí počiny padesátých let uvedené na veřejnosti, byly více či méně poplatné své době, důkazem je kupříkladu dodnes uváděná tehdejší filmová tvorba. Díky nastupujícím poměrům se někteří umělci či jinak veřejně činní lidé již nevrátili z emigrace, do níž odešly původně před nacismem (Voskovec,

⁸⁹ Adamová, K.. *Cenzurní zásahy do české kultury v letech 1948-1989*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004, str. 281

Hass), někteří stačili emigrovat (Tigris), někteří, ač se pokusili, již neemigrovali (Štěpničková). Ti kdož ve své tvorbě odmítli úlitbu režimu, byli z veřejného života odstraněni se zákazem jakékoliv oficiální publikace či produkce jejich činnosti.

Za účelem kontroly nad šířením umělecké či jiné tvorby, byl přijat zákon č. 94/1949 Sb., o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací. Touto právní úpravou začaly všechny výše uvedené publikace podléhat při jejich uveřejňování státnímu souhlasu, udělenému příslušným ministerstvem nebo, byl-li k tomu pověřen, krajským národním výborem (§ 5).⁹⁰ V tomto zákoně je rovněž obsaženo trestní ustanovení (§ 11), na jehož základě bylo možno postihovat vydávání uvedených publikací bez řádného povolení. Podobným způsobem byla rovněž upravena oblast periodických tiskovin, a to na základě zákona č. 184/1950 Sb., o vydávání časopisů a Svazu československých novinářů. V důsledku získání absolutní kontroly nad veškerou oficiální sférou informování obyvatelstva, tak došlo k zamýšlenému efektu, tedy ke kontrolované deformaci svobodně utvářeného veřejného mínění.⁹¹

Za samostatnou kapitolu, v návaznosti na ustanovení ústavy o ochraně kulturních statků, může být považována ochrana kulturního dědictví a historických památek. To jakým způsobem přistupoval režim k historicko-kulturním hodnotám, jež si sám atrahoval do své péče, bylo mnohdy zcela neomluvitelné. S následky takového devastujícího zacházení se v mnoha případech potýkáme dodnes. Přestože se v tomto případě nejedná o přímý zásah do občanských práv, považuji za nutné tuto skutečnost uvést, jelikož vyjma toho, že dokresluje obraz doby totality v Československu, svým způsobem poškodila i práva budoucích generací na kulturní dědictví své země.

⁹⁰ Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006

⁹¹ Kaplan, K. *Proměny české společnosti 1948-1960. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Praha, 2007 str. 56*

6.7. Svoboda shromažďovací a spolčovací

§ 24

(1) Právo shromažďovací a spolčovací se zaručuje, pokud se tím neohrožuje lidově demokratické zřízení nebo veřejný pokoj a řád.

(2) Výkon těchto práv upravují zákony.

§ 25

(1) K zajištění svých práv mohou se zaměstnanci sdružovat v jednotné odborové organizaci a mají právo hájit své zájmy jejím prostřednictvím.

(2) Jednotné odborové organizaci se zaručuje široká účast na kontrole hospodářství a při řešení všech otázek týkajících se zájmů pracujícího lidu.

(3) V jednotlivých závodech a úřadech zastupuje zájmy zaměstnanců jednotná odborová organizace a její orgány.

Režim i v tomto případě měl zájem na kontrole jakýchkoliv spolků či organizací, pro názornost lze uvést kupříkladu již zmíněný „Sokol“. V tomto případě se jednalo o masovou organizaci a jako taková mohla znamenat i vážné bezpečnostní riziko. Proto bylo nutné, stejně jako církve, pokusit se jí ovládnout a nebude-li to možné, pak ji z podstatné části destruovat. Ne vždy se však jednalo primárně o organizaci či spolek s tak početnou členskou základnou. Do komunistického zorného pole se dostaly i organizace podstatně menší, příkladem mohou být Umělecká beseda či studentský spolek „Všehrd“, které co do počtu členů nebyly ani zdaleka tak významné, přesto mohly díky svému duševnímu potenciálu znamenat riziko. O likvidaci většiny spolků, které nesympatizovaly s režimem či jím nebyly akceptovány, se bezprostředně po únorovém převratu postaraly akční výbory, zřízené mimo jiné za tímto účelem. Dikce ústavy v této oblasti rovněž nevěští nic dobrého, neboť připouští pouze taková sdružení a spolky, které neohrožují lidově demokratické zřízení, což je pojem natolik široký, že do něj lze zahrnout téměř cokoliv, zvláště vezmeme-li v úvahu komunistické eskamotérství s právním řádem.

Právní úprava této oblasti spočívala v zákoně č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, jímž je existence povolených dobrovolných organizací stanovena taxativním výčtem. Prováděcím předpisem tohoto zákona byla

vyhláška ministerstva vnitra č. 320/1951 Úř.l., o dobrovolných organizacích a shromážděních, jíž je dána pravomoc nad uvedenými organizacemi okresním národním výborům, jež mohou tyto organizace rozpustit, dojdou-li k závěru, že jejich činnost či pouhá existence nepřispívá k výstavbě socialismu.

Komunistický režim výše popsaným způsobem zlikvidoval jednu z přirozeně vzniklých složek občanského života a místo něho zaváděl pod různými hesly v duchu své ideologie nejrůznější pracovní kolektivy, brigády, schůze a aktivity na podporu agitační činnosti a jiné vnucené organizace.⁹²

6.8. Práva sociální

§ 26

- (1) *Všem občanům přísluší právo na práci.*
- (2) *Toto právo se zaručuje zejména organizací práce řízenou státem podle plánovaného hospodářství.*
- (3) *Ženy mají se zřetelem k těhotenství, mateřství a péči o děti nárok na zvláštní úpravu pracovních podmínek.*
- (4) *Pro mládež stanoví zákon zvláštní pracovní podmínky, přihlížející k potřebám jejího tělesného a duševního rozvoje.*

§ 27

- (1) *Všem pracujícím přísluší právo na spravedlivou odměnu za vykonanou práci.*
- (2) *Toto právo se zaručuje státní mzdovou politikou, řízenou v dohodě s jednotnou odborovou organizací a směřující k neustálému zvyšování životní úrovně pracujícího lidu.*
- (3) *Při určování odměny za práci rozhoduje jakost i množství práce, jakož i prospěch, který přináší celku.*
- (4) *Za týchž podmínek mají muži i ženy za stejnou práci nárok na stejnou odměnu.*

§ 28

- (1) *Všem pracujícím přísluší právo na odpočinek.*
- (2) *Toto právo se zaručuje zákonnou úpravou pracovní doby a placené dovolené na zotavenou, jakož i péčí o zotavení pracujících.*

§ 29

- (1) *Každému přísluší právo na ochranu zdraví. Všem občanům přísluší právo na léčebnou péči a na zaopatření jak ve stáří, tak i při nezpůsobilosti k práci a při nemožnosti obživy.*

⁹² Kaplan, K. *Proměny české společnosti 1948-1960. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Praha, 2007, str. 44-47*

(2) *Ženy mají nárok na zvláštní péči v těhotenství a v mateřství, děti a mládež pak na zajištění svého plného tělesného a duševního rozvoje.*

(3) *Tato práva jsou zajištěna zákony o národním pojištění, jakož i veřejnou zdravotní a sociální péčí.*

(4) *Ochrana života a zdraví při práci je zajištěna zejména státním dozorem a předpisy o bezpečnostních opatřeních na pracovištích.*

Abych zachoval objektivitu, musím konstatovat, že v této oblasti byl novým režimem učiněn znatelný pokrok ku prospěchu společnosti, tedy alespoň té pracující části. V historii to bylo poprvé co ústava takováto práva a v takovém rozsahu v naší zemi zaručovala.

Na zákonné úrovni, byla posílena ochrana pracujících, jejichž okruh byl rozšířen na všechny jejich skupiny, k čemuž mimo jiné přispělo přijetí zákona č. zákon č. 67/1951 Sb., o bezpečnosti při práci. Dále se jednalo o zákon č. 45/1956 Sb., o zkrácení pracovní doby, jímž, jak napovídá jeho název, byla zkrácena týdenní pracovní doba na 46 hodin. Rovněž byl přijat zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, na jehož základě se rozšířilo pokrytí osob spadajících do tohoto pojištění. Celkově byla sjednocena oblast práva, upravující pracovní vztahy a zvyšující ochranu práv zaměstnanců prostřednictvím kogentních ustanovení. Úprava jako celek nebyla bez chyb, avšak byla skutečně znatelným pokrokem.⁹³

Vzhledem k tomu, že tato podkapitola je věnována přednostně ochraně práv sociálních, je vhodné uvést blíže výše uvedený zákon o národním pojištění. Zmíněný zákon obsahoval ustanovení o nemocenském pojištění, jež bylo určeno nemocným a ženám v mateřství, na jeho základě bylo poskytováno důchodové pojištění pro staré, invalidní, osiřelé, ovdovělé a další. Toto pojištění se nejprve vztahovalo pouze na zaměstnance, až v roce 1950 bylo pojištění rozšířeno i na osoby samostatně výdělečně činné. Úprava starobního důchodu vytvářela jistou diferenciaci osob dle okamžiku vzniku nároku na něj, a to podle náročnosti povolání (např. horníkům vznikal dříve). Pravomocně odsouzeným vězňům se však doba výkonu trestu do důchodového pojištění nezapočítávala. Samostatně pak stanovil

⁹³ Havelková, B. *Pracovní právo*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 487-488

zákon č. 89/1952 Sb. o důchodovém zaopatření příslušníků ozbrojených sil, starobní penzi i jim. Vzhledem k tomu, že zákon nároky těchto osob upravoval samostatně a rovněž příznivěji, byly tyto osoby vůči ostatním vymezeny.⁹⁴

Nebyl by to totalitní režim, kdyby zde nebylo alespoň nějaké ale. Pro příklad lze uvést nařízení vlády č. 22/1953 Sb., o úpravě důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření osob nepřátelských lidově demokratickému zřízení. Tímto exekutivním předpisem, byla dána pravomoc okresním národním výborům snižovat či odebírat důchody osobám, které dle jejich kritérií odpovídaly smyslu tohoto předpisu, a to včetně příslušníků jejich rodin.

6.9. Základní povinnosti občana k státu a ke společnosti

§ 30

(1) Každý občan je povinen být Československé republice věrný, zachovávat ústavu i zákony a ve všem svém jednání dbát zájmů státu.

(2) Zejména je vlasteneckou povinností každého občana podporovat udržování a zvelebování národního majetku a dbát o to, aby národní majetek nebyl zkracován a poškozován.

§ 31

Občané jsou povinni vykonávat veřejné funkce, ke kterým je lid povolal, svědomitě a poctivě v duchu lidově demokratického zřízení.

§ 32

Každý občan je povinen pracovat podle svých schopností a svou prací přispívat k prospěchu celku.

§ 33

Daně a veřejné dávky lze ukládat toliko na základě zákona. Rovněž jenom na základě zákona může veřejná moc požadovat osobní výkony.

§ 34

(1) Obrana státu a jeho lidově demokratického zřízení je vrcholnou povinností každého občana. Služba v lidově demokratické armádě Československé republiky je pro každého občana nejvyšší ctí.

(2) Každý občan je povinen účastnit se branné výchovy, konat vojenskou službu a uposlechnout výzvy k obraně státu.

(3) Na obranu státu a k její přípravě lze od každého požadovat součinnost a věcné prostředky a ukládat mu omezení i věcná plnění.

⁹⁴ Tomková, M. *Sociální zabezpečení*. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 694-695

(4) Úřady a veřejné orgány necht' při výkonu své pravomoci dbají z moci úřední též zájmů obrany státu.

(5) Podrobnosti stanoví zákon.

Přestože tato část již uvádí pouze povinnosti, tedy žádná práva ani svobody, věnuji jim v krátkosti tuto podkapitolu, jelikož její ustanovení jsou v ústavě zařazena po bok občanských práv a svobod. Je zde ustanovení, jež zakotvuje pracovní povinnost. Tento institut není novinkou, byl využit již v poválečné obnově státu, kde ho stanovil dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti. V poúnorové době však tato povinnost dostala nový rozměr díky komunistické ideologii a jejímu pojetí práce. Již v kapitole o právech vlastnických bylo řečeno, že práce je jedinou možností jak nabývat osobního vlastnictví, myšleno tak, že pouze prostřednictvím práce má lid právo na využívání výrobních prostředků v socialistickém vlastnictví a pouze takto vykonávanou prací získává osobní majetek.

Brannou povinnost vyplývající ze shora uvedeného ustanovení ústavy, která zde byla stanovena primárně za účelem obrany státu, režim zneužil jako další způsob izolace „nepřátel lidu“. Prvotně bylo nutné odstranit z armády odstranit nežádoucí důstojníky, což bylo provedeno v rámci poúnorových čistek (viz výše), jejich kontrolovaným nahrazením se armáda dostala pod kontrolu komunistů. Dalším krokem bylo přijetí branného zákona č. 92/1949 Sb., a na něj navazujícího prováděcího předpisu, tedy nařízení vlády č. 209/1949 Sb., k provedení branného zákona. Těmito předpisy bylo stanoveno na koho, kdy a na jak dlouho se ukládá branná resp. služební povinnost. V zákoně jsou rovněž uvedena trestní ustanovení, na jejichž základě je možno trestat osoby, které nesplní brannou povinnost, neuposlechnou povolávací rozkaz, dopustí se sebepoškození za účelem vyhnutí se branné povinnosti a další. Právní úprava rovněž umožňovala vojáky v činné službě využívat v případech pohrom ohrožujících lidské životy nebo důležité hospodářské statky a rovněž přechodně vyžaduje-li to hospodářský zájem státu. Na základě tohoto ustanovení byly zřizovány „pomocné technické prapory“, do nichž byli zařazováni převážně branci pocházející z řad nepřátel lidu, jež nebylo možné či vhodné perzekvovat jiným výše popsáním způsobem. Tyto prapory ve skutečnosti neměly s vojenskou službou nic společného, lidé do nich zařazení byli nuceni

zpravidla k těžké práci, což mělo spolu s vhodným ideologickým působením, přispět k jejich převýchově.⁹⁵ Vojenská služba byla i opakovaně prodlužována, čímž docházelo k tomu, že lidé, jež se ničeho vážného nedopustili, plně dostačujícím důvodem byl jejich původ či politický postoj, byli léta izolováni od občanské společnosti. Tyto praktiky byly odstraněny v roce 1954 v rámci reorganizace pomocných technických praporů.

6.10. Obecná ustanovení

§ 35

Jen na základě zákona možno tresty hrozit a je ukládat.

§ 36

(1) Všechny veřejné orgány jsou povinny spravovat se při výkonu svého úřadu nebo služby zákonem a zásadami lidově demokratického zřízení.

(2) Poruší-li veřejný funkcionář tuto povinnost, budiž potrestán podle zákona.

§ 37

(1) Projevy a činnost směřující k tomu, aby byla ohrožena samostatnost, celistvost a jednota státu, ústava, republikánská státní forma a lidově demokratické zřízení, jsou trestné.

(2) Zneužívat práv a svobod občanských k těmto záměrům je nepřipustné. Zejména se zakazuje šířit jakýmkoli způsobem a v jakékoli podobě nacismus a fašismus, rasovou a náboženskou nesnášenlivost a nacionální šovinismus.

§ 38

Zákon stanoví, jakým omezením podléhají práva a svobody občanů za války nebo tehdy, dojde-li k událostem ohrožujícím zvýšenou měrou samostatnost, celistvost a jednotu státu, ústavu, republikánskou státní formu a lidově demokratické zřízení anebo veřejný klid a pořádek.

Tuto podkapitolu jsem zařadil pro ucelenost zde výše citované ústavy a zároveň pro shrnutí předchozích podkapitol. Lze konstatovat, že v době nastupující totalitní moci, byla ústava zneužívána, obcházena a různě křivena, a to především proto, že její díkce měla vzbuzovat dojem zachování demokratických hodnot. Tyto hodnoty však tvořily ostrý kontrast s „hodnotami“, jež byl nucen prosazovat režim k upevnění moci a jejímu udržení. Obecně lze říci, že v počátku padesátých let byl právní řád jako celek diskreditován především nadměrným užíváním zásahů exekutivy, která tak vykonávala vůli politického vedení státu. Tímto způsobem bylo

⁹⁵ Bílek, J. *Vojáci druhé kategorie, aneb, Neříkejte jim černí baroni*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2010

dosáženo nezřídka absolutní kontroly nad mnoha oblastmi fungování společnosti. Právní předpisy této doby obsahovaly zpravidla represivní ustanovení, a pokud ne, byla jejich ustanovení formulována tak, aby bylo možné represivní ustanovení zařadit do předpisu nižší právní síly. Tato opatření byla nezbytná pro utužení poměrů a vyvolání strachu ve společnosti, čímž se tato stávala lépe ovladatelnou. K částečnému uvolnění poměrů pak docházelo v různých oblastech v průběhu druhé poloviny padesátých let, tedy po Stalinově resp. Gottwaldově smrti, kdy režim došel k částečné sebereflexi.

7. Občanská práva a svobody uznávaná tehdejší ústavním pořádkem ve srovnání s demokratickým zřízením

V závěrečné kapitole bych chtěl poukázat na nejmarkantnější rozdíly mezi právy a svobodami jako hodnotami uznávanými skutečným demokratickým světem na straně jedné a srovnatelnými hodnotami světa, jenž se staví demokraticky pouze navenek.

7.1. Snaha o lidskou tvář totality

Jakým způsobem uplatňoval totalitní režim moc ve své zemi již bylo popsáno v minulých kapitolách. Je však důležité říci, že tato tvář lidově demokratického resp. v SSSR socialistického zřízení, měla být okolnímu zvláště pak demokratickému světu utajena, tedy alespoň na oficiální úrovni. Pro pochopení této politiky je nutný širší náhled na celou situaci. Po druhé světové válce došlo na základě jednání vítězných mocností k rozdělení sfér jejich politicko-mocenské působnosti v osvobozené části světa, jedna část tedy byla pod patronací USA a Velké Británie, druhá pak připadla SSSR. Z více různých důvodů (některé byly uvedeny výše) došlo následně k bipolarizaci světa, přičemž na obrácených pólech stanuly výše uvedené vůdčí státy, každý pak po boku s těmi zeměmi, jež patřily do sféry jeho vlivu. Existovalo však mnoho dalších zemí, jež nepatřily k té ani oné straně a ty se následně staly objektem zájmu obou stran. Jednalo se především o tzv. země rozvojové z oblasti východní Asie či Latinské Ameriky, ale i další (arabský svět, některé africké státy). Každá z obou těchto stran usilovala o rozšíření svého vlivu i na tyto dosud neangažované země. Strana demokratického světa prezentovaná především jejím lídrem, tedy USA si co do demokracie nemusela dělat žádnou reklamu, její vzor přitahoval životním stylem vyznačujícím se svobodou, obecnou dostupností nových kvalitních technologií a rovněž vyšší životní úrovní.

Původně demokratické státy, spadající do sovětské sféry působnosti, v nichž následně došlo ke komunistickým převratům, však tyto atributy postrádaly. Z hlediska propagandy režimu nastoleného v těchto státech, bylo důležité zachovávat navenek demokratickou tvář i po zmíněných převratech s proklamací

toho, že se bezpodmínečně hlásí k demokratickým hodnotám, jež byly vydobyty a konstituovány jejich předky. Následně pak bylo jejich další vhodnou propagandou hlášáno, jak dobře se žije obyvatelstvu v lidově demokratickém zřízení za současného užívání již získaných výdobytků na cestě k socialismu, přičemž ony základní demokratické hodnoty zůstávají zachovány. Československo bylo jedním z těchto států, tudíž výše popsanou politiku rovněž praktikovalo. Vše se odehrávalo pod dozorem ze strany SSSR, který si tuto oblast bedlivě hlídal, a to zvláště po té, co ztratil kontrolu nad vývojem v Izraeli, v němž původně spatřoval svou budoucí výspu v arabském světě.

Toto je nástin jednoho z důvodů značného rozdílu toho, co bylo totalitami deklarováno navenek, jako stav srovnatelný s demokraciemi, a tím jaká byla skutečnost.

7.2. Ochrana práv a svobod v demokraciích

Po úvaze nad touto kapitolou, jak pokud možno postihnout všechna lidská potažmo občanská práva a svobody uznávaná a garantovaná v zemích demokratické části světa jsem dospěl k závěru, že takto koncipovat tuto kapitolu možné nebude. Zvolil jsem tedy pro srovnání dokument, jenž obsahuje výčet nejdůležitějších lidských práv a svobod, na jehož základě spočívá drtivá většina těchto hodnot v demokratických státech světa. Jedná se o „*Všeobecnou deklaraci lidských práv*“, schválenou valným shromážděním OSN v roce 1948, jíž se zavázalo mnoho států⁹⁶ demokratického, ale i rozvojového (viz výše) světa dodržovat resp. při úpravě lidských práv ve svých právních rádech postupovat v souladu s jejími ustanoveními. Hlasování se zdržel Sovětský svaz a další, mezi nimiž bylo i Československo.

⁹⁶ Afghánistán, Argentina, Barma, Belgie, Bolívie, Brazílie, Čína, Dánsko, Dominikánská republika, Ekvádor, Egypt, Etiopie, Filipíny, Francie, Guatemala, Haiti, Island, Indie, Irák, Írán, Chile, Kanada, Kolumbie, Kostarika, Kuba, Libanon, Libérie, Lucembursko, Mexiko, Nikaragua, Nizozemsko, Nový Zéland, Norsko, Pákistán, Panama, Paraguay, Peru, Rakousko, Řecko, Salvador, Siam, Spojené království, Spojené státy americké, Sýrie, Švédsko, Turecko, Uruguay a Venezuela

V následující části budou ze všech třiceti článků, uvedeny jen ty nejpodstatnější pro smysl této práce. Ke každému bude uveden krátký komentář a jako celek to bude i částečnou rekapitulací předchozí kapitoly.

článek 5

Nikdo nesmí být mučen nebo podrobován krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.

článek 6

Každý má právo na to, aby byla všude uznávána jeho právní osobnost.

článek 7

Všichni jsou si před zákonem rovni a mají právo na stejnou ochranu zákona bez jakéhokoli rozlišování. Všichni mají právo na stejnou ochranu proti jakékoli diskriminaci, která porušuje tuto deklaraci, a proti každému podněcování k takové diskriminaci.

článek 8

Každý má právo, aby mu příslušné vnitrostátní soudy poskytly účinnou ochranu proti činům porušujícím základní práva, která jsou mu přiznána ústavou nebo zákonem.

článek 9

Nikdo nesmí být svévolně zatčen, držen ve vazbě nebo vyhoštěn do vyhnanství.

článek 10

Každý má úplně stejné právo, aby byl spravedlivě a veřejně vyslechnut nezávislým a nestranným soudem, který rozhoduje buď o jeho právech a povinnostech, nebo o jakémkoli trestním obvinění vzneseném proti němu.

Uvedené články tvoří ve svém souhrnu právo na spravedlivý proces a zároveň právo na ochranu před zvlášť při uplatňování práva. Přihlédneme-li pro příklad k politickým procesům, jež byly umožněny na základě zákona, kdy v době přípravného řízení byli obvinění „připravováni“ na soudní jednání a v následném procesu „spravedlivě“ odsouzeni, je patrné, že všechny uvedené články či jejich případné ekvivalenty, tedy každý samostatně i ve svém souhrnu, byly zcela oslyšeny.

článek 12

Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence, ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům.

I zde je možné poukázat na praktiky moci veřejné, jež prostřednictvím svých podzákonných předpisů a orgánů za tím účelem zřizovaných či pověřovaných, mnohdy zcela svévolně zasahovala do soukromého života mnoha občanů.

článek 13

- (1) Každý má právo volně se pohybovat a svobodně si volit bydliště uvnitř určitého státu.*
- (2) Každý má právo opustit kteroukoli zemi, i svou vlastní, a vrátit se do své země.*

článek 14

- (1) Každý má právo vyhledat si před pronásledováním útočiště v jiných zemích a požívat tam azylu.*
- (2) Toto právo nelze uplatnit v případě stíhání skutečně odůvodněného nepolitickými zločiny nebo činy, které jsou v rozporu s cíli a zásadami Spojených národů.*

O svobodě pobytu a pohybu bylo v této práci rovněž pojednáno a je tudíž patrné, že i tato ustanovení, byla v rozporu se skutečným stavem věci. Přestože ústava zaručovala obě tyto svobody, v praxi bylo možné zakazovat pobyt na určených místech, stejně jako bránit občanům vycestovat do zahraničí.

článek 15

- (1) Každý má právo na státní příslušnost.*
- (2) Nikdo nesmí být svévolně zbaven své státní příslušnosti ani práva svou státní příslušnost změnit.*

Právní řád totalitního režimu umožňoval, uznal-li to za vhodné, odebírat státní občanství svým občanům, tedy slovy výše uvedeného ustanovení státním příslušníkům, což v demokratickém světě nemělo obdoby.

článek 17

- (1) Každý má právo vlastnit majetek jak sám, tak spolu s jinými.*
- (2) Nikdo nesmí být svévolně zbaven svého majetku.*

Režim v rámci znárodňování, jímž nazýval mnohdy legalizovanou krádež, zbavil mnoho svých občanů, stejně jako jejich spolků či organizací, zcela svévolně majetku, na nějž neměl sebemenší nárok.

článek 18

Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství; toto právo zahrnuje v sobě i volnost změnit své náboženství nebo víru, jakož i svobodu projevat své náboženství nebo víru, sám nebo

společně s jinými, at' veřejně nebo soukromě, vyučováním, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou a zachováváním obřadů.

Mnoho obyvatel tehdejšího Československa, právě díky svému smýšlení či náboženství, bylo ze strany vládnoucího režimu perzekvováno. Stát rovněž zasahoval do jejich náboženských organizací ve snaze o jejich rozklad.

článek 19

Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmkoli prostředky a bez ohledu na hranice.

Stát zde opět zasahoval jak na zákonné tak podzákoně úrovni, s cílem dostat pod svou kontrolu veškeré informační toky, jimiž by mohlo být sdělováno cosi, co by nebylo v souladu s jeho politikou.

článek 20

- (1) Každému je zaručena svoboda pokojného shromažďování a sdružování.*
- (2) Nikdo nesmí být nucen, aby byl členem nějakého sdružení.*

Režimu se v této oblasti podařilo buď zcela odstranit či podstatně utlumit činnost občanských spolků a organizací, které se mu nepodařilo ovládnout či využít ke svému prospěchu.

článek 21

- (3) Základem vládní moci budiž vůle lidu; ta musí být vyjádřena správně prováděnými volbami, které se mají konat v pravidelných obdobích na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva tajným hlasováním nebo jiným rovnocenným postupem, zabezpečujícím svobodu hlasování.*

Komunistický režim docílil pomocí zákonů upravujících volby, absolutní kontroly nad navrženými kandidáty, což ve svém důsledku samozřejmě vedlo k předem stanovenému výsledku.

článek 29

- (1) Každý má povinnosti vůči společnosti, v níž jediné může volně a plně rozvinout svou osobnost.*

(2) Každý je při výkonu svých práv a svobod podroben jen takovým omezením, která stanoví zákon výhradně za tím účelem, aby bylo zajištěno uznávání a zachovávání práv a svobod ostatních a vyhověno spravedlivým požadavkům morálky, veřejného pořádku a obecného blaha v demokratické společnosti.

(3) Výkon těchto práv a svobod nesmí být v žádném případě v rozporu s cíli a zásadami Spojených národů.

článek 30

Nic v této deklaraci nemůže být vykládáno jako by dávalo kterémukoli státu, kterékoli skupině nebo osobě jakékoli právo vyvíjet činnost nebo dopouštět se činů, které by směřovaly k potlačení některého z práv nebo některé ze svobod v této deklaraci uvedených.

Pokud bychom samostatně použili odst. 2, čl. 29, bylo by možné v totalitním režimu, alespoň částečně vysvětlit odchýlení od některých ustanovení této deklarace. Její autoři a potažmo i státy, které s ní souhlasily, si tohoto jistě byly vědomi, pročez bylo do deklarace zařazeno ještě ustanovení odstavce třetího a zejména pak článek 30. S obsahu a smyslu deklarace jako celku jasně vyplývá, z jakého důvodu pro ni nehlasovaly v té době již totalitní státy včetně Československa.

8. Závěr

Vytýčeným cílem této práce, jak jsem zmínil již v úvodu, byla snaha o postížení právní jistoty dané ústavou v oblasti občanských práv a svobod v daném období. Nemohu posoudit, zda se mi podařilo vytýčený cíl dostatečně naplnit, nemaje odstup nezávislého čtenáře, přesto doufám, že má práce bude mít alespoň minimální přínos.

V první části této práce jsem se snažil o co možná nejdůkladnější popis událostí a jejich vzájemných i vnějších souvislostí, které ve svém souhrnu, měly vliv na únorový převrat, jenž souvisel s nástupem komunistické moci v naší zemi. Tato událost měla mimo mnoha dalších oblastí lidského života, rovněž značný vliv na vývoj československého práva, ústavní právo z toho nevyjímaje. Nový režim potřeboval novou ústavu, která by odpovídala jeho požadavkům, a přesto alespoň zdánlivě zachovávala demokratické hodnoty. Ústava tedy navenek byla demokratická, i když byly na některých místech znatelné známky přípravy pro její „osobitý“ výklad. Způsob, jakým režim přikročil k dodržování jejích ustanovení, prozrazoval, že zachovávat demokratické hodnoty v ní obsažené, není jeho prioritou.

V první fázi své vlády komunisté na ustanovení týkající se občanských práv a svobod nebrali, až na malé výjimky, zřetel a zcela bezostyšně je obcházeli prostřednictvím nově přijímaných zákonů nebo ještě častěji předpisů vydaných exekutivou. Celé toto období se vyznačovalo znatelnou dávkou politické svévole, díky níž byla totalitní moc schopna dosáhnout téměř každého svého požadavku.

Ochrana lidských respektive občanských práv a svobod v předmětném období tváří v tvář komunistickému totalitnímu režimu v Československu podporovanému a zároveň kontrolovanému obrovským východním hegemonem, utrpěla drtivou porážku. Demokratické hodnoty, jež by si každý stát měl střežit, byly zneváženy a pošlapány v zájmu jakéhosi „vyššího cíle“, jenž se nakonec ukázal nesplnitelným.

Velmi smutnou památkou na pokusy naplnění cílů komunismu, budiž „*Demokratická Kampučia*“ kde ve jménu ideje vzniku komunistické společnosti, byly doslova vyvražděny dva miliony lidí během čtyř let.

Literatura

- Bílek, J. *Vojáci druhé kategorie, aneb, Neříkejte jim černí baroni*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2010
- Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V., *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví.*, Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita: Brno, 2009
- Connelly, J. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008
- Dvořáková, Z. *Smrt pro tři ministry*. Akcent: Třebíč, 2000
- Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. *Základy státovědy*. Masarykova univerzita: Brno, 2002
- Gebhart, J., Kuklík, J. *Druhá republika, 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2004
- Gerloch, A. *Teorie práva*. 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004
- Gronský, J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa (1945-1968)*. Karolinum: Praha, 2006
- Kaplan, K., *Národní fronta 1948 - 1960*. Academia : Praha, 2012
- Kaplan, K., Paleček, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister& Principal :Brno , 2001
- Kaplan, K. *Proměny české společnosti 1948-1960. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Praha, 2007*
- Kaplan, K. *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954. Ústav pro soudobé dějiny ČAV: Praha, 1992*
- Kárník, Z. a Kopeček M. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2003
- Klíma, K. *Ústavní právo – 3. rozšířené vydání*. A. Čeněk: Plzeň, 2006
- Kuklík, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Linde: Praha, 2009
- Kvaček, R. a kol., *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri: Praha, 2008
- Malý, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde: Praha 2003

Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

Navara, L. *Příběhy železné opony*. Host: Brno, 2004

Němeček, T. *Vojtěch Cepl: život právníka ve 20. století*. Praha: Leges, 2010

Pavlíček, V. a kol. *Ústavní právo a státověda*. Linde: Praha, 1998

Peška, P. *Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989*. In: Malý, K., Soukup, L. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989*. Karolinum: Praha, 2004

Potočný, M., Ondřej, J. *Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 5., doplněné a přepracované vydání*. C.H.Beck: Praha, 2006

Rupnik, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Academia: Praha, 2003

Růžička, M. *Veřejná žaloba a orgány konající přípravné řízení v ČR*. C. H. Beck: Praha, 2005

Rychlík, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika, 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007

Šnajdárek, A., *Druhá světová válka v dokumentech a fotografiích*. Svoboda: Praha, 1968

Prameny

- ústavní zákon č. 150/1948 Sb.
- ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře
- ústavní zákon č. 26/1954 Sb., o volbách do Národního shromáždění a Slovenské
- zákon č. 75/1948 Sb., o volbách do Národního shromáždění
- zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství
- zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění
- zákon č. 213/1948 Sb. o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů
- zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky
- zákon č. 232/1948 Sb., o Státním soudu
- zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce
- zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví
- zákon č. 52/1949 Sb., o hlášení obyvatelstva a o povolování pobytu cizincům
- zákon č. 53/1949 Sb., o cestovních pasech
- zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon

- zákon č. 94/1949 Sb., o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací
- zákon č. 194/1949 Sb., o nabytí a pozbytí československého státního občanství
- zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní
- zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem
- zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném
- zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách
- zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon
- zákon č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním
- zákon č. 88/1950 Sb. trestním řízení správním
- zákon č. 89/1950 Sb., o trestním řízení správním
- zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník
- zákon č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních
- zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních
- zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění
- zákon č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů
- zákon č. 102/1953 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení trestního práva správního
- zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů národní rady
- zákon č. 27/1954 Sb., o volbách do Národního shromáždění
- zákon č. 45/1956 Sb., o zkrácení pracovní doby
- zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.
- zákon č. 64/1956 Sb., o trestním řízení soudním
- zákon č. 36/1957 Sb., o volbách soudců a soudců z lidu
- důvodová zpráva k ústavnímu zákonu č. 150/1948 Sb.
- důvodová zpráva k zákonu č. 231/1948 Sb., zákon na ochranu republiky:
- důvodová zpráva k občanskému zákoníku č. 141/1950 Sb.
- nařízení vlády č. 22/1953 Sb., ze dne 17. dubna 1953, o úpravě důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření osob nepřátelských lidově demokratickému zřízení
- nařízení vlády č. 196/1948 Sb., kterým se provádějí ustanovení školského zákona o školách národních a středních

- nařízení vlády č. 81/1950 Sb., o některých změnách v organizaci vysokých škol
- nařízení vlády č. 20/1952 Sb., o rozmisťování absolventů vysokých škol
- nařízení vlády č. 24/1959 Sb., o úkolech orgánů státní správy a podniků v péči o absolventy vysokých škol a výběrových odborných škol
- vyhláška ministerstva národní bezpečnosti č. 492/1950 Ú.l., kterou se vydávají bližší předpisy o výkonu trestu v táborech nucené práce a ve správních věznicích

Resumé

The theme of the Thesis is the civil rights and liberties in the Czechoslovak constitutional development in the years 1948-1960.

Its goal is the analysis of the protection of civil rights and liberties declared by the State in the relationship to the actual status applied under the totalitarian regime.

The thesis is divided into eight individual chapters, including the Introduction and Conclusion.

Thus, the actual text of the thesis begins with Chapter Two which, divided into two partial chapters, defines the basic terms of the Thesis, i.e. the civil rights and liberties and the Constitution and its development.

The Third Chapter is dedicated to the historical digression into the era before the researched period, i.e. back to the year 1948. It is divided into three sub-chapters - the period of the pre-war, wartime and post-war political development that was heading towards the subsequent communist revolution.

Chapter Four is logically dealing with the events connected with the above mentioned revolution, which events are divided into four sub-chapters: the February revolution, the subsequent description of the political system, its impact on the society and its impact on the legal system.

The Fifth Chapter deals with the analysis of the constitutional development during the researched period, again presented in four parts: the preparation of the Constitution, its acceptance, changes and amendments and in the last part - its influence on the social development.

The Sixth Chapter is apparently the most important in this Thesis, since it is devoted directly to the civil rights and liberties, so as they have been guaranteed by the Constitution at that time, in comparison with their enforcement in reality. This comparison has been performed in ten partial sections following up the individual provisions of the Constitution.

The concluding Seventh Chapter, compares the protection of civil rights and liberties in Czechoslovakia at that time with the remaining democratic world.

The Summary of the entire theme is covered in the Conclusion.